

Slovenskí Rómovia v Československu v rokoch 1945 - 1947 (Regulácia pohybu a kontinuita perzekúcie)

Anna Jurová, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, jurova@saske.sk

JUROVÁ, Anna. The Slovak Roma people in Czechoslovakia in 1945 - 1947 (Regulation of the movement and continuity of persecution). Individual and society, 2009, Vol. 12, No. 1.

Second World War brought an extensive movement of Roma groups of the population in whole Central Europe. These evoke spontaneous efforts to find a new home and life, but also a wide implementation of compulsory and forced migration as a tool of the Czechoslovak residential policy.

Czechoslovakia. The Roma People. Migration. Urbanisation. Segregation.

Podobne ako v uplynulých desaťročiach nezájmu o výskum histórie Rómov na Slovensku od najstarších čias, aj v súčasnosti komparácia s českou historiografiou vyznieva veľmi nepriaznivo pre slovenskú časť, a to z rôznych aspektov sledovania vývoja rómskej menšiny počas jednotlivých období či tematických okruhov danej problematiky. Je príznačné, že českí bádatelia sa dostávajú do fázy spracovávania syntetických prác, monotematických analýz alebo včleňovania rómskej problematiky do širších kontextov celkového vývoja spoločnosti a súčasť skúmaných tém s rozsiahlym záberom.

V uplynulých rokoch upriamili svoju pozornosť starší ale aj mladší historici na otázky povojnových migrácií, presídľovacích procesov, odsunov, náborov atď. a celkovej osídľovacej politiky, najmä v českom pohraničí. Aj najnovšie výskumy dokumentujú, že cigánska otázka nebola dominantná z hľadiska politického vývoja a zápasov o moc, navyše v Čechách sa zdala byť vyriešená v dôsledku genocídy českých a moravských Rómov. Kontinuitu perzekúcií medzivojnového a vojnového obdobia potvrdili už staršie výskumy napr. C. Nečasa.

Ich nadväznosť v povojnovom vývoji sa týkala predovšetkým slovenských Rómov. V slovenskej historiografii absentuje dôslednejšie faktografické spracovanie tejto problematiky jednak v kontexte zmienených nútených migrácií a presunov nemeckej a maďarskej menšiny na Slovensku, ale hlavne v dlhodobejšom časovom horizonte. V tomto príspevku sa pokúsime poukázať aj na niektoré otázky medzivojnového a vojnového vývoja, ktoré predchádzali povojnovým protirómskym opatreniam v CSR i konkrétne na Slovensku. Komparácia s predchádzajúcimi evidenciami a súpismi umožňuje korigovať mylne vžitú názory o početnom vývoji Rómov na našom území. Pripomenutie konkrétnych postojov, názorov a prijímaných opatrení voči Rómom bezprostredne po vojne pomôže zabrániť schematickému zjednodušovaniu záverov, ktoré by chceli zbaviť zodpovednosti české a slovenské orgány i širokú verejnosť za ich koncipovanie a presadzovanie do dennej praxe.

Rómovia ako priama obeť vojnového prenasledovania mohli do znovu obnoveného Československa vstupovať s veľkými nádejami. V skutočnosti ich neželané „znovu zviditeľnenie“ sa po rokoch uzavretia v táborech, v izolovaných náhradných getách i priamej likvidácii, vyvolalo rozporuplné a protirečivé postoje a prístupy štátnej správy i jednotlivých obyvateľov voči „svojim“ Cigánom. Závažným faktorom bola koncentrácia Rómov na Slovensku a kľúčovým situácia v regióne východného Slovenska, odkiaľ sa táto problematika odvíjala do celej republiky. Štátna správa musela zareagovať na množstvo hromadiacich sa

a zdola sa vynárajúcich problémov s týmto etnikom. Treba zdôrazniť, že u českých orgánov bolo omnoho menej tápania, hľadania ako u slovenských, a reakcie na „znovuobjavenie“ sa tejto kultúrnej a sociálne zaostalej, marginalizovanej a odlišnej skupiny v českých zemiach boli výrazne negatívne, málo tolerantné a kontinuita prevažne represívneho prístupu a odmietania bola evidentná.

Živelné migrácie slovenských Rómov a reakcia českých orgánov

Povojnové pomery a stav rómskej populácie, subetnické i demografické charakteristiky rómskych imigrantov v českých zemiach sa diametrálne odlišovali od situácie predvojnovej. Aj príčiny postojov a prístupov štátnej správy v povojnovom období možno hľadať už od 20. rokov a vtedajšom riešení „cikánskeho zlořadu“. Československá republika, spolu s Bavorskom, boli jedinými štátmi, ktoré prijali prvé singulárne protirómske zákony v 1. pol. 20. storočia. Československý zákon č. 117/1927 Zb. O potulných Cigánoch a jeho vykonávacie nariadenie sa svojou prepracovanosťou stali vzorom pre napodobňovanie v iných štátoch. Aj z hľadiska domáceho to bol prvý výnimočný zákon, ktorého ustanovenia o zavádzaní cigánskych legitimácií, vydávaní kočovníckych listov, daktyloskopovaní a zriadení Ústrednej evidencie Cigánov, sa dostávali do rozporu s ústavne zaručenou rovnoprávnosťou občanov v medzivojnovom období. Štátna správa si umožnila inštitucionalizovať bežnú každodennú segregáciu, izoláciu, diskrimináciu a perzekúciu nenávideného etnika[1]. Tento právny nástroj nielenže poslužil v Čechách a na Morave na perzekúciu a vyústil do priamej genocídy Rómov v Protektoráte, ale preniesol sa aj do povojnového obdobia a tzv. ľudovodemokratický režim ho aplikoval vo svojej praxi až do roku 1950.

V dôsledku niekoľko storočného vývoja a odlišných postojov i regulácie rómskeho etnika v západných častiach habsburskej ríše, sformovali sa kvalitatívne, subetnické, mierou integrovanosti i stupňom kultúrnej vyspelosti, úrovňou vzťahov s majoritou odlišné „skupiny“ rómskeho etnika, ktoré sa ocitli v spoločnom štáte. To sa ukázalo vo všetkých evidenciách, súpisoch realizovaných v 20. rokoch pred prijatím zákona č. 117/1927 Zb. i následnom súpise potulných Rómov a zriadení Ústrednej evidencie Cigánov. S výnimkou južnej a juhovýchodnej Moravy s pomerne integrovanou skupinou usadlých, poznali české zeme, severná Morava a Sliezske „ty světem jdoucí“. Česká verejnosť sa v predvojnovom období stretávala s Rómami kočovními, ktorých permanentný priebežný územný pohyb bol spätý s vykonávaním remesiel viazaných na potulovanie, a to aj u tých, ktorí mali stále bydlisko. Išlo o kočovních kotlárov, brusičov, dáždňárov, rôznych priekupníkov - kónských handliarov, podomový obchod s remeňmi, so starým železom, nádobím, hudobnými nástrojmi atď., potulovanie súviselo aj s prevádzkou hudobnej činnosti, komedianstvom, s profesionálnym žobraním a tuláctvom. Len malá časť Rómov v produktívnom veku pracovala v Čechách námezdné alebo v službe - ako príležitostní robotníci a nádenníci, slúžky, práčky. Tieto profesie boli väčšinou len doplnkovými zdrojmi obživy u kočovních priekupníkov či hudobníkov[2]. Táto permanentne sa pohybujúca a ostatných obyvateľov údajne ohrozujúca „metla venkova“ vyvolávala nenávisťné postoje na všetkých úrovniach českej verejnosti a stupňujúci sa tlak na jej elimináciu mimo spoločnosť. Druhá svetová vojna bola vhodným prostredím na realizáciu nenávisťných postupov voči Rómom a vyrovnaniu sa raz a navždy s nenávidenou časťou spoločnosti. „Cikánska otázka“ tak počas šiestich rokov vojny zmizla z pozornosti českej verejnosti, zdala sa byť bezo zvyšku „vyriešená“ a nikto s ňou nepočítal do budovania „novej spoločnosti“.

Rok 1945 a skončenie druhej svetovej vojny postavil české orgány i obyvateľstvo pred novú skutočnosť - príchod slovenských, maďarských i olašských Rómov zo Slovenska, ktorí boli „kvalitatívne“ iní, kultúrnej a sociálne zaostalí, pochádzajúci najmä z východoslovenského vidieka, subetnické i jazykovo odlišní. Ich príchod do českých krajov bol kultúrnym šokom a v kultúrnej, ekonomickej i spoločensky vyspelejšom prostredí českej časti štátu sami spôsobovali šoky a podľa dobových, pohoršujúcich sa správ v tlači „urážali estetické citení českého občanstva“.

Rómovia na Slovensku však prežili druhú svetovú vojnu ako skupina. Uchránili ich ako-tak fungujúce ekonomicke väzby s predvojnovou vidieckou spoločnosťou, vysoká početnosť i okolnosť, že príprava „konečného riešenia“ - genocídy Rómov nasledovala až po likvidácii židovského etnika. Prenasledovanie a perzekúcia Rómov v táboroch, rôznymi zákazmi a postihmi spôsobili, že do tzv. mierového budovania v znovu obnovenom Československu vstupovali ako celkom zbedačená populácia, vyhladnutí, zavšivavení ľudia, hromadne umierajúci na týfus, poschovávaní v lesoch, ak im boli vypálené osady alebo schúlení v chatrčiach a kolibách, z ktorých sa báli vyjsť, úplne zdemoralizovaní, bez zdrojov obživy, bez práce. Phundrila o Čechi - otvorili sa Čechy, ktoré sa pre Rómov veľmi skoro stali zaslúbenou zemou, ako spomínajú pamätníci.[3]

Migrácia Rómov zo Slovenska, a predovšetkým z východného, začala okamžite po skončení vojny, či ako naznačujú niektoré indicie „v závese“ za frontom, nepoznaná je priama účasť a pôsobenie Rómov v 1. čsl.

armádnom zbore, využitie rómskych pracovných síl v tyle postupujúceho frontu i ich údajné získavanie na majetky vojnových prídelencov.[4] Rozsah a intenzita prvých spontánnych, živelných migračných pohybov Rómov do Čiech nie je známa. Bezvýchodisková situácia vo východoslovenských osadách, v okresoch vojnovými udalosťami mimoriadne spustošených, i priaznivý ohlas po prvých „prieskumných“ cestách rómskych mužov viedli k neustálemu rozširovaniu odchodov už počas roku 1945. Snahy Povereníctva vnútra (ďalej PV) na „zaraďovanie Rómov do vŕseužitocných prác“ vyhláškou z júna 1945 vyvíjali tlak na rómske etnikum i štátnu správu a rozširujúcu sa prítomnosť Rómov v Prahe v lete dokumentujú informácie z dobovej tlače[5] i v 2. polovici roka 1945 hromadiace sa prípady iniciovania odchodov Rómov do Čiech zo strany slovenskej štátnej správy za účelom zaopatrenia najzákladnejších potrieb oblečenia pre početné rodiny[6] z bezradnosti slovenských orgánov zvládnuť situáciu na východnom i južnom prinavrátanom území. Už v závere roka sa v tlači volalo po obmedzovaní cestovania Rómov, ktorí sa stali najčastejším abonentom železníc a hlavné rýchliky z východného Slovenska do Prahy sa stavali na dlhú dobu „cigánskymi“.[7]

Živelná a neorganizovaná migrácia slovenských, maďarských a olašských Rómov do Čiech veľmi skoro prerástla do vážnych problémov, na ktoré musela zareagovať česká verejnosť. V snahách o „národnú“ očistu českých zemí v prebiehajúcom odsune Nemcov a ďalších perzekúciách premietali sa aj do riešenia tzv. cigánskej otázky prvky nacionálnej neznášanlivosti, podfarbenej dobovo podmieneným akcentom „asociality“, pripisovanej celému etniku, ktoré „zaplavovalo“ krajinu údajným prílivom cudzozemských kočovníkov, tulákov, rabujúcich v pohraničí, v minulosti obviňovaných zo špionáže a v nových podmienkach neakceptujúcich ani dobové „hodnoty“ majoritnej spoločnosti.[8] Veľká fluktuácia Rómov, častý pohyb a zmeny späť s krátkodobými cestami a sondovaním možností uplatnenia sa komplikovali situáciu v jednotlivých miestach a iritovali orgány štátnej správy na všetkých stupňoch potrebou zaoberať sa znova cigánskou otázkou.

Zemský národný výbor(ďalej ZNV) v Prahe, ako jeden z prvých vyšších orgánov štátnej správy v Čechách, bol nútený zareagovať na prítomnosť Rómov v Prahe, táborenie v centre mesta i hromadiace sa prípady charitatívneho ošacovania a umiestňovania ich detí. 4. decembra 1945 zvolalo jeho sociálne oddelenie poradu, ktorá mala riešiť otázky zákazu kočovania Rómov, ich zaradenia do pracovného procesu, zabezpečenia výchovy rómskych detí. Kontinuitu represívnych postupov a vnímania tzv. cigánskej otázky v duchu prvorepublikovej úpravy dokladali nielen sformulované a prijaté závery, ale aj osoba, ktorá ich navrhla. Už spomínaný policajný inšpektor J. Mareš, označovaný ako „cigánsky kráľ“ na oddelení pre Cigánov[9] v Kriminálnej ústredni Ministerstva vnútra (ďalej MV), tvorca kartotéky Ústrednej evidencie Cigánov z konca 20. rokov a protagonista štátnej proticigánskej rasistickej politiky nepretržite od 20. rokov až do počiatkov 50. rokov, keď sa koncipovala nová socialistická politika v riešení tzv. cigánskej otázky. Na elimináciu rómskej potulky a s tým súvisiacich žobroty a krádeží rómskych rodín odporučila porada vo svojom návrhu odoslanom ešte v decembri aj na Ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti zabezpečiť prípadne doplniť evidenciu rómskych rodín celoštátne, čím by sa umožnilo zachytenie Rómov cudzej štátnej príslušnosti už v pohraničí a ich vyhostenie. Rómovia československej štátnej príslušnosti (de facto slovenskí Rómovia) mali získať bežné občianske preukazy (namiesto stále používaných a naďalej im vydávaných cigánskych legitimácií - pozn. A. J.), bez ktorých nemali byť v budúcnosti pustení na územie Čiech a Moravy. Za veľmi dôležitú podmienku pre ich trvalé usadenie sa pokladalo v českých zemiach obnovenie (z Protektorátu - pozn. A. J.) a na Slovensku vydanie prísneho zákazu kočovania a zároveň zabránenie voľného prílivu Rómov zo Slovenska do Čiech. Príchody Rómov za prácou sa mali organizovať len v ucelených pracovných útvaroch pod vedením spoľahlivého dozorca, na základe uzavretých zmlúv medzi pracovnými úradmi. Rómske deti sa mali ponechať na Slovensku a umiestniť do detských domovov. Keďže sa v praxi potvrdilo, že sa Rómovia osvedčili ako dobré pracovné sily, ovšem „pod rúdnym prísnyim dohľadom“, mohli by byť využití v pracovných združeniach - kolonách pod dohľadom MNV a ZNB všade, kde je nedostatok pracovných síl. „Pro nenapravitelné cikány (i ženy), potulné a práce se štítící, zřídít pracovní tábory s prísnou kázní a zvláštním řádem. Z tohoto tábora by mohli přejít do normálních pracovních útvarů (vyššie uved. - pozn. v texte), kdyby se jejich chování a pracovní morálka zlepšily (po 2. letech event. i dříve, osvědčí - li se).“[10] Nepolepšiteľný a úchylný rómsky dorast sa mal umiestňovať do výchovných ústavov, prísne sa malo dbať na dochádzku do školy a v odôvodnených prípadoch bolo treba pristúpiť aj k odňatiu rómskych detí z výchovy rodičov. Nepodporovať charitatívne sociálne výpomoci, ale trvať na ich odpracovaní.[11] Všetky zainteresované orgány české i na Slovensku mali byť informované, ak sa v týchto intenciách príjmu celoštátne smernice.

Základné myšlienky riešenia tzv. cigánskej otázky nastolené na tejto porade a spočívajúce vo vydaní zákazu kočovania, prísnej evidencii čsl. Rómov a ich zaraďovaní do pracovného procesu, aj násilnými metódami, sa stali nosnými ideami ďalšieho formulovania a koncipovania jednotlivých porád, obežníkov a vyhlášok medzi rezortom vnútra /ten mal zabezpečiť evidenciu/ a rezortom práce a sociálnej starostlivosti /ktorý mal vyriešiť otázku ich pracovného začlenenia/. Aj T. Dvořák pokladá povojnový súpis

za zámienku na zistenie evidencie všetkých Rómov s cieľom ich začlenenia do pracovného procesu. Prvý povojnový súpis C - R v roku 1947 sa pripravoval súbežne, a ako podmienka pre ďalší postup, s aktivitami rezortu práce a sociálnej starostlivosti, ktoré vyústili do návrhu na vládne uznesenie o nútenej táborovej koncentrácii Rómov v ČSR.

ZNV odoslaním svojho návrhu na ministerstvá presunul zodpovednosť za ďalší postup a očakával ich aktivitu v tejto veci. Korešpondencia medzi rezortom vnútra a práce, sociálnej starostlivosti v 1. polroku 1946 pripomína prehadzovanie si horúceho zemiaku, keď sa navzájom vyzývali a urgovali o zvolanie porady, ktorej naliehavosť sa stupňovala v súvislosti s nárastom prípadov údajného potulovania Rómov v českých zemiach.[\[12\]](#) Množili sa aj podania na MV reagujúce na neželanú prítomnosť Rómov v jednotlivých mestách a okresoch. Veľmi vážne pripomínali protektorátne nariadenia, zakazujúce Rómom a kočovným rodinám prístup do niektorých miest v obvode 8 - 12 km, ktoré by bolo vhodné opäť obnoviť.[\[13\]](#)

Váhavosť a nerozhodnosť obidvoch ministerstiev viedli k samostatným krokom niektorých okresných úradov v českom i moravskom pohraničí a odsunu Rómov z viacerých okresov už na začiatku roku 1946. Len niekoľko rodín pomerne integrovaných moravských Rómov prežilo holokaust počas druhej svetovej vojny. ZNV v Brne postupoval voči novým rómskym prisťahovalcom či rómskym skupinám hľadajúcim možnosti uplatnenia sa na moravskom pohraničí veľmi tvrdo a prísne. 5. apríla 1946 vydal výnos podriadeným správny úradom o postupe voči cigánom, cigánskym miešancom a osobám potulujúcim sa podľa cigánskeho spôsobu. Okrem zákazu kočovania a donútenia Rómov a ostatných potulujúcich sa k trvalému usadeniu sa a poctivej práci, aj násilnými prostriedkami, mali podriadené orgány dbať na obmedzenie vydávania nových živností, pretože tie často slúžili len na krytie žobroty a uľahčovali krádeže. Potulujúce osoby mali byť pri prvom prichytení dodané na určitý čas „do zvlášť zřízených pracovních táborů, kde by byli přidrženi k řádné práci“. V intenciách prvorepublikového zák. č. 117/1927 Zb. mohli byť deti od 6-18 rokov odobrané a odovzdané do výchovných útulkov, kde by riadne navštevovali školu alebo sa vyučili remeslu.[\[14\]](#)

ZNV v Brne uvítal chystané celoštátne opatrenia, najmä úmysel zriadiť pracovné osady, alebo výchovné a kárné (trestné) strediská pre potulných Rómov a iné osoby, sústavne sa vyhýbajúce práci. „Avšak již dnes je možno potírati zlo, které je v tom, že i jiné osoby než cikáni se vyhýbají práci, živí se z pokoutního černého obchodu z prostituce a pod. Ustanovení dekretu č. 88/1945 Sb. o všeobecné pracovní povinnosti jsou tu účinnou oporou a prostředkem, aby se proti takovýmto osobám vystoupilo a aby byly ony osoby jednající proti ustanovení cit. dekretu trestány citelnými tresty na svobodě - vězením - jestliže správní peněžité tresty se ukázaly neúčinnými“. ZNV v Brne vo svojej právomoci sám zriadil tresty najmenej 1 mesiac pre týchto previnilcov, a to vo verejných správnych väzniciach v 3 zemských donucovacích pracovniach, kam už väzni v týchto intenciách boli dodávaní a „prevychovávaní“.[\[15\]](#) ZNV v Brne žiadal takisto Ministerstvo sociálnej starostlivosti (ďalej MSS) o príslušné usmernenie podriadených okresných úradov ochrany práce. Napriek tomu, že sa javil veľký nedostatok pracovných síl v moravskom pohraničí, bol vydaný všeobecný zákaz vstupu Rómom do pohraničného pásma a odsun Rómov na Slovensko sa uskutočnil v okresoch Hodonín, Mikulov, Zlín, Moravské Budějovice, Dačice, Šumperk. Jednorázovo odsunul ONV v Krnove naraz 300 Rómov. Bezpečnostné zložky argumentovali tým, že mnoho Rómov potulujúcich sa v pohraničí nemá cigánske legitimácie ani kočovnícke listy.[\[16\]](#) Podotknúť možno v tejto súvislosti, že za prácou do Čiech odchádzali predovšetkým usadlí Rómovia, ktorým cigánske legitimácie nemali byť nanucované.

V rámci prípravy požadovaných porád a volania po „zjednotenom“ postupe konzultovalo MSS platnosť legislatívnych predpisov, o ktoré je možné sa pri plánovaných zámeroch opierať, so známym odborníkom na cigánsku otázku, F. Štampachom, v tom čase ústredným inšpektorom „pro mládež vadnou“ na Ministerstve školstva a osvetu (ďalej MŠaO).[\[17\]](#)

MSS bolo ubezpečené, že zaradovanie Rómov do práce stále podlieha predpisom zák. č. 117/1927 Zb. o potulných Cigánoch a vládne nariadeniu č. 68/1928 Zb. k vykonaniu uvedeného zákona a dekretu prezidenta č. 88/1945 Zb. o všeobecnej pracovnej povinnosti. V rámci tohto legislatívneho rozsahu podliehali ešte stále potulní Rómovia zákonnej evidencii, vybaveniu cigánskymi legitimáciami, osobitným zdravotníckym predpisom a konečne aj špecifickým postupom vo vzťahu k rómskym deťom a možnostiam ich odnímania z výchovy rodičov. Odvolávajúc sa na svoju vedeckú a publikačnú činnosť i úradné skúsenosti vo funkcii inšpektora na MŠaO [\[18\]](#) odporučil aj F. Štampach postup v intenciách prvorepublikových nariadení, podobne ako J. Mareš. Súbežne s evidenčným opatrením voči Rómom, zaradovať ich do pracovných osád v oblastiach s požiadavkou /potrebou/ poľnohospodárskych pracovných síl, všetky štátne majetky, tehelne a lomy, kde je potreba povrchových banských prác, stavebných prác pri odstraňovaní vojnových trosiek vo veľkých mestách (Praha, Brno, Plzeň, Kralupy nad Vltavou a pod.). Rómske deti by sa umiestnili do pracovných škôl s internátmi „(školy nápravné, jaké jsou u výchoven)“. Tieto školy by sa zriaďovali ako

zvláštne (osobitné) školy pre deti potulných rodín a po určitej dobe by sa preradovali do ústavov alebo do rodín podľa zákona o deťoch v cudzej starostlivosti. Tým sa mal umožniť zdravý prechod do spoločnosti detí ostatných. Pre tieto zvláštne nápravné školy mohlo MŠaO zabezpečiť aj vhodné pedagogické sily, medzi ktorými navrhol aj bývalého učiteľa väzňov!, odborného učiteľa na pomocnej škole v Plzni, kde sa celé roky nachádzali triedy pre rómske deti.[19]

Tento znalecký, otvorene rasistický posudok, ktorý mal dokumentovať potrebu celkom zvláštnych opatrení pri trvalom zaradovaní dospelých Rómov do práce „vzhľadom k jejich biologickým vlastnostem a sociálnemu postavení“, tlmočilo MSS všetkým zainteresovaným orgánom štátnej správy, ktorých pozvalo na dlho očakávanú a avizovanú poradu.

Aj keď sa porada konala v rézii MSS, hlavné návrhy na konkrétne opatrenia a charakteristika „reálnej“ situácie odzneli zo strany rezortu vnútra a jeho Kriminálnej ústredne (ďalej KÚ). Potvrdilo sa, že Rómovia hromadne zaplavujúci české zeme pochádzajú zo Slovenska, kde ich podľa informácií KÚ v Bratislave žilo asi 70 000 osôb.[20] Prichádzali do Čiech vo veľmi zuboženom stave, nedostatočne oblečení, často bosí, špinaví a zavšivavení (na čo s obľubou poukazovala dobová tlač, kritizujúca pobiehanie nahých detí po staniciach v Prahe). Údajne len malá časť z nich si našla zamestnanie, čo v tom čase už asi nezodpovedalo pravde. Úrady práce potvrdzovali účasť Rómov na likvidácii vojnových škôd vo veľkých mestách, predovšetkým v samotnej Prahe, a dostávali sa do sporu so zložkami bezpečnosti pri pokusoch o ich odsúvanie, keďže nemali náhradu za tieto pracovné sily (Firma Nekvasil zamestnávala v Prahe 300 Rómov - informácia podaná na porade - pozn. A. J.)

Odzneli tu aj opodstatnené sťažnosti na postup slovenských orgánov, ktorí Rómov bez akýchkoľvek dokladov odosielali do Čiech na základe „*potvrzení od místních národních výborů na Slovensku, v nichž se jim povoluje cesta do Prahy nebo do jiné očásti státu za účelem získání práce, oděvu a prádla. Některé místní národní výbory doporučují celé rodiny veřejné dobročinnosti což odporuje veřejným a pracovním zájmům v současné době. Je to přímo nabádání k žebrotě. Pohraničí v českých zemích je těmito cikány zaplaveno*“.[21] Sumarizovali sa predtým konzultované a nastolované požiadavky na zákaz kočovania, evidenciu, nútené zaradovanie do práce a výchovných táborov, odsun z pohraničia.

V tom čase zákazy pobytu v pohraničných oblastiach a odsuny nepohodlného rómskeho obyvateľstva realizovali orgány štátnej správy nielen na Morave ale aj v Čechách, pričom ONV tu postupovali bez centrálnych inštrukcií viac menej samostatne. V lete roku 1946 bol zakázaný prístup „kočovných tlup“ do okresu Planá pri Mariánskych Láznach, v jeseni boli vystahovaní Rómovia z Vejprtu, zo Sluknovska. V odsunoch sa pokračovalo aj v zimných mesiacoch z Ašska, a ďalších miest západných Čiech. Pokusy o odsun sa uskutočnili aj v Karlových Varoch.[22]

V súvislosti s otázkou úspešného začlenenia Rómov do produktívnej práce vyvstala ako naliehavá podmienka ich ubytovanie, ktoré bolo najväčším problémom. Na jednej strane sa zdôraznila potreba jej riešenia aj za cenu využitia rôznych vojenských a iných barakov a ich prevezenia do miest ubytovacích ťažkostí, vrátane aj nie celkom vyhovujúcich, ktoré je možno pre nenáročnosť Rómov využiť (aj bez podlahy a pod.). Na strane druhej „*po názoru zástupců ministerstva vnitra nedoporučuje se, aby byla činěna opatření k trvalému usídlení cikánů v českých zemích; půjde snad o přechodné zaměstnávání po dobu několika roků; opatření k trvalému usídlení a splynutí s domácím obyvatelstvem se však považuje v českých zemích za nevhodná a neuskutočnitelná*“.[23] Takto jednoznačne vyjadrené stanovisko demonštrovalo negatívny postoj českých orgánov ku skutočnému riešeniu problémov presídľovaných Rómov a anticipovalo zámer? nechotu? cieľ? v budúcnosti využívať tieto pracovné sily všade tam, kde sa pri extenzívnom rozvoji hospodárstva vyskytovala potreba nekvalifikovaných pracovných síl, presúvať ich a manipulovať s nimi ako rezervou pre krytie kvót organizovaných náborov.[24]

Myšlienka zriaďovania a dodávania Rómov do výchovných táborov prenikla do tlače ešte pred prerokovaním na druhej medzi ministerskej porade.[25]

Idea táborovej koncentrácie väčšiny Rómov na českom území vznikala a precizovala sa od konca roku 1945, postupne sa s ňou stotožňovali orgány štátnej správy na všetkých stupňoch a fakticky celá česká verejnosť. Aj keď v jeseni 1946 nebola zďaleka dovedená do výslednej podoby, všeobecne sa akceptovala a okresné úrady vyvíjali vlastné aktivity v tomto zmysle. Je cynické vo vzťahu k protektorátnej koncentrácii Rómov v cigánskom tábore Lety v okrese Písek, že práve ONV v Píske prejavil najviac samostatnej iniciatívy, aby dosiahol schválenie kárneho (trestného) výchovného strediska v Cerhoniciach, okr. Písek. Toto kárne výchovné stredisko prevádzkoval vo svojej pôsobnosti už od októbra 1945 v budove, ktorá slúžila ako krajské internačné stredisko pre obvod mimoriadneho ľudového súdu v Píske. V súvislosti s pripraveným plánom táborovej koncentrácie Rómov a jeho zákonnej úpravy domáhal sa

premeny tohto strediska na krajské kárne výchovné stredisko v Cerhoniciach s príslušným obvodom v južných Čechách.[\[26\]](#) Z hľadiska plánovaných protirómskych zásahov sa zmienené stredisko pre svoj účel javilo ako ideálne. Bolo lokalizované na vhodnom mieste vo vzťahu k potrebe pracovných síl a umiestnené v údajne vyhovujúcej budove. Chovanci kárneho strediska mohli byť využití pri obnove zbombardovaného mesta Mirovice i značne poškodenej sídelnej obci Cerhonice a v širokom okolí (lesy, tehelne, vápenka, žulové lomy, množstvo zničených cestných komunikácií). Možnosť pracovného uplatnenia zaradcov ponúkalo nielen poľnohospodárstvo v okrese Písek, ale aj samotný veľkostatok v Cerhoniciach, v objekte ktorého bolo stredisko umiestnené.[\[27\]](#) Od presadenia svojho zámeru neustúpil ONV v Písku ani potom, čo návrh vládneho uznesenia na nútenú táborovú koncentráciu Rómov stiahlo v máji 1947 MSS ako „politicky neúnosný v nových politicko-spoločenských podmienkach“.

MSS zvolalo druhú medzi ministerskú poradu na 28. 11. 1946, na ktorej predostrelo svoj plán trojstupňového systému táborov, aby sa dosiahol zásadný obrat v riešení otázky zaraďovania Rómov do pracovného procesu. Zúčastnení sa dozvedeli, že „*tábor I. bude soustředovacím táborem všech cikánů – přechodným, kde se vhodným způsobem rozdělí cikány na ty, kteří se dají převychovati a trvale připoutati k urč. místu a práci, a na ty, kteří jako neovládatelný živel budou odsunuti za hranice. Tak vznikne tábor II., kde budou umístění cikáni k převýchově a k usídlení určené pokud možno pod vlastní cikánskou správou a tito budou zapojováni na urč. užitečné práce. Bude jim poskytnuta urč. samospráva a volnost. III. tábor – donucovací bude pro neovládatelné cikány, kteří podle možnosti co nejdříve budou odsunuti za hranice ČSR. Předpokládá se, že fakt zřízení táborů zamezí další příliv cikánů a že velká část jich sama opustí naše území*“.[\[28\]](#)

Domnelé predpoklady, neustále sa opakujúce na poradách i zverejňované v tlači, o údajnom obrovskom prílive cudzozemských Rómov z Maďarska, Poľska, Rumunska, Rakúska, Nemecka? neboli výskumom doteraz potvrdené, ani pri regionálnom overovaní miesta pôvodu predkov presídlencov na Ostravsko.[\[29\]](#) Zdrojom migrácie Rómov do českých zemí bolo Slovensko, hlavne východné, aj so svojím južným prinavráteným územím.

Na zamýšľané zriadenie táborov pre Rómov mienilo uvoľniť tábory vo svojej kompetencii Ministerstvo národnej obrany (ďalej MNO), ktoré sa domáhalo splnenia požiadavky, aby sa vyhláškou MV zakázalo usadzovanie Rómov v okruhu bývalých colných hraníc (t. j. 30 km) z dôvodov štátnobezpečnostných.[\[30\]](#) Iniciatíva ONV v Písku bola uvítaná a I. tábor, ktorý tu vlastne už bol zriadený a vybavený mohol byť skoro prakticky využívaný.

V zime na prelome rokov 1946 a 1947 sa všeobecne očakávalo, že radikálne opatrenia voči údajne sa potulujúcim Rómom a „práce se štítícím“ budú dovedené do praxe na základe dopracovaného návrhu vládneho uznesenia na táborovú koncentráciu a vykonaného súpisu týchto osôb v zmysle zák. č. 117/1927 Zb. Zúčastnené rezorty sa zhodovali na protirómskom postupe, požadovali len jeho legislatívne „ošetrenie“ a „krytie“ platnými predpismi, či novelizáciu zák. č. 117/1927 Zb. tak, aby sa vzťahoval na všetko rómske obyvateľstvo. Aj keď sa časť Rómov v zimných mesiacoch vracala späť do svojich domovských obcí na Slovensku a počty Rómov v jednotlivých mestách sa znižovali, neprestávali sa hromadiť sťažnosti na Rómov, ktorí údajne obťažovali a znepokojovali obyvateľov v pohraničných a kúpeľných mestách alebo v samotnej Prahe.[\[31\]](#)

Za mimoriadne naliehavý a na riešenie akútneho problému sa pokladal výskyt Rómov na území Veľkej Prahy. Otázka nedostatku bytov pre tieto pracovné sily bola kritická, no v intenciách predchádzajúcich doporučení úrady v Prahe nepočítali s trvalým usadzovaním sa Rómov v hlavnom meste. Úrad ochrany práce namietal voči permanentným snahám o odsun rómskych pracovných síl, pretože aj v zimných mesiacoch okolo 1000 osôb tu bolo zdrojom pracovných síl pre neoblúbené povolania - práce v tehelniciach, stavebné a pozemné pomocné práce, vápenky, lomy, štrkoviská. Bez aktívnej účasti rómskych pracovných síl by ešte neboli odpratané vojnové trosky a realizovaná obnova vo viacerých štvrtiach mesta.[\[32\]](#) Dilema ako udržať rómske pracovné sily v Prahe a pritom ich nemať na očiach verejnosti zostávala zatiaľ nevyriešená. MSS vo svojom prípise KÚ MV navrhovalo na tento účel využiť aj donucovaciu pracovňu v Ruzyni. S rómskymi pracovnými silami však zatiaľ bolo nutné počítať, keďže za ne chýbala náhrada.[\[33\]](#)

Ešte ostrejšie a prísnejšie voči Rómom znovu vystúpil ZNV v Brne, ktorý podriadené úrady inštruoval v zmysle vykonávania prísnych nutných opatrení na obmedzenie potulovania sa a vzrastajúcej zločinnosti Rómov v moravskom pohraničí. Aplikáciou všetkých možných zákrokov, ktoré umožňovali zák. č. 117/1927 Zb. a jeho vykonávacie nariadenie, mali sa realizovať časté a svojvoľné prehliadky rómskych táborov, obytných vozov a osobných dokladov, malo sa zamedziť ich táborenie v skupinách presahujúcich rámec svojich rodín. Pohyb rómskych skupín sa mal uskutočňovať po vymedzených trasách a teritóriu mimo kúpeľných miest, letovísk, pohraničia a za stálej kontroly orgánov bezpečnosti. Nemali sa vydávať

ďalšie povolenia na kočovanie a predchádzajúce sa mali zrušiť.

Aj ZNV v Brne upozornil na vyhostovanie Rómov, ktorí sú cudzími štátnymi príslušníkmi. „Cikáni, kteří se nezapojili do užitečné práce a jsou nepohodlní neb státně nespolehliví, zejména neprokáží-li čs. státní občanství, budtež okamžitě odstrčeni podle ustanovení zák. č. 88/1871 ř. z. do svých domovských obcí neb dřívějších sídlišť, kde jejich státní a domovská příslušnost, národní a státní spolehlivost mohou býti nade vši pochybnost zjištěny.“ Ďalej pripomenul, že všetci Rómovia budú zaradení do produktívnej práce, kočovanie nebude povolené a osoby vyhýbajúce sa práci, budú dodané do zvlášť vytvorených pracovných (kárnych) táborov.[34]

S akou zanovitosťou zotrvali zúčastnené rezorty na svojich predstavách o radikálnom vyriešení problémov s rómskym etnikom vychádzajúc pritom z nesprávnych a nepodložených názorov o zaplavovaní nášho územia cudzími Rómami, ich permanentnom potulovaní a vyhýbaní sa práci. Keďže v bezprostredne povojnovom období neexistovali podmienky a ani sa nevytvárali na trvalé presídľovanie rómskych rodín zo Slovenska, ich pohyb bol značný a cesty za prácou do Čiech mali charakter dočasných migrácií, hlavne sezónne so spätným návratom do východiskových obcí v zime. Pritom išlo o pohyb za prácou prevažne usadlých Rómov a nie kočovních. Excesy, aké sa vyskytovali v pohraničí, na čiernom trhu, pri pohybe množstva osôb v tom čase boli paušálne pripisované Rómom a spoločnosť očakávala, podnecovaná aj časťou dobovej tlače, radikálne protirómske kroky, s ktorými sa na všetkých úrovniach počítalo.

MSS predložilo do Úradu predsedníctva vlády (ďalej ÚPV) 10. 3. 1947 návrh vládneho uznesenia o zaradovaní Rómov do pracovných táborov.[35] Na ďalšie medzirezortné pripomienkovanie ho rozoslalo znova 16. 4. 1947, aj keď už získalo prvé stanoviská. V centre návrhu vládneho uznesenia stálo zdôvodnenie a charakteristika pracovných táborov, ktoré sa mali zriaďovať pre Rómov, ako to vyplynulo z predchádzajúcich porád medzi rezortmi. V otázkach kompetencií mala vláda uložiť MNO a MV, aby určili bývalé vojenské a internačné tábory na sústredenie Rómov. MV malo zabezpečiť realizáciu súpisu všetkých Rómov a zároveň dodanie Rómov do pracovných stredísk pod dozorom. MSS malo zaradiť týchto Rómov do pracovného pomeru v hospodárskych odvetviach s naliehavou potrebou nekvalifikovaných pracovných síl. MŠaO malo zariadiť dochádzku do škôl pre deti dodané do výchovných táborov.[36] Negatívne stanovisko k návrhu ako „protiprávnemu a protiústavnému“ postupne vyjadrili MS, legislatívny odbor ÚPV, MNO, generálny sekretariát Hospodárskej rady. Aj keď pri sledovaní genézy tohto vládneho návrhu je zrejma aktívna participácia a priamo autorstvo myšlienky táborovej koncentrácie Rómov v KÚ MV už v roku 1945, MV veľmi razantným spôsobom vyjadrilo negatívne stanovisko predloženému návrhu. Zdôraznilo v ňom, že na sústredovanie Rómov v nejakých strediskách pod dozorom, neexistuje právny podklad a diskriminácia Rómov na podklade rasovom nie je možná z ústavných dôvodov. Avizovalo vykonanie súpisu všetkých Rómov v Československu, pri ktorom sa podchytiť všetky pracovne nevyužitú sily, rôzne ukryté v ambulantných a podobných zábavných podnikoch. Opatrenia na ich pracovné začlenenie nemali byť ale rázu bezpečnostného.[37]

Pod vplyvom negatívnych stanovísk odvolalo MSS listom z 19. 5. 1947 na ÚPV svoj návrh vládneho uznesenia. Na základe korešpondencie i telefonických kontaktov medzi MV, ZNV v Prahe i ONV v Písku vydalo však súhlas na zriadenie strediska pre Rómov v obci Cerhonice už po stiahnutí svojho návrhu. ZNV vyzvalo na vykonanie konkrétnych opatrení v tejto veci.[38] Po neúspechu svojho návrhu a kritike rezortov domáhalo sa MSS nevyhnutnej novelizácie zák. č. 117/1927 Zb. a zabezpečenia riadnej evidencie Rómov, ako východiska pre ďalší postup. Na vykonanie súpisu vyzvalo ZNV, aj keď vedelo o pripravovanom súpise v rezorte vnútra zo strany KÚ. ZNV v Brne tak vydal pokyny na vykonanie súpisu len pár dní predtým, než bol celoštátne vyhlásený vyhláškou MV.[39] MV upozornilo rezort sociálnej starostlivosti na protiprávnosť konania v prípade schválenia rómskeho (kárneho) strediska v Cerhoniciach okr. Písek.

Z pripravovaných protirómskych postupov sa v lete 1947 realizoval len súpis, ktorého výsledky sa nakoniec obmedzili na najužšie zložky bezpečnosti. V auguste 1947 bolo jednorázovou súpisovou akciou v českých zemiach evidovaných 16 752 Cigánov - Rómov, vyše 16 tisíc osôb predstavovali imigranti zo Slovenska. Jeho výsledky prekvapili a spochybnili vlastne opodstatnenosť jeho vykonania a plánovaných protirómskych zákrokov. Väčšina Rómov bola zaradená v pracovnom procese a kategória tzv. nenapraviteľných asociálov nedosahovala ani jedno percento, ako uviedla tajná správa KÚ pre ministra vnútra.[40]

Pomery na Slovensku a „snaha“ o ich zvládnutie.

Bezprostredné povojnové obdobie na Slovensku vo vzťahu k rómskemu etniku je obdobím predvojnových i vojnových dôsledkov a pokračovania predchádzajúcej politiky a zároveň veľmi rozporuplného a protichodného prechodu k novému tzv. ľudovodemokratickému riešeniu. Predovšetkým situácia na

Slovensku, a kľúčová v jeho východnom regióne, bola determinujúca pre pokračovanie prejavov hlbokých sociálnych konfliktov, etnickej a rasovej nevráživosti. Charakterizovali ju výrazné existenčné sociálne a ekonomické problémy Rómov v „pôvodných“ sídlach, ktorých tlak sa dal len čiastočne zmierniť začínajúcou sa živelnou migráciou do Čiech. Zo Slovenska, a hlavne východného, sa odvíjala rómska problematika do celého štátu. Odlišné podmienky, skúsenosti a výsledky dennej praxe vyúsťovali do živelných postupov štátnej správy, tápania a hľadania ako sa v nových spoločensko-ekonomických podmienkach vyrovná s týmto neželaným fenoménom odlišnej kultúrnej a sociálnej skupiny.

Upieranie etnicity, neakceptovanie rómskeho spoločenstva ako osobitnej etnickej minority v dimenziách politického a právneho statusu národnosti nielen v bezprostredne povojnových rokoch vyúsťilo do riešenia tzv. cigánskej otázky ako sociálnej otázky pozdvihnutia spoločensky a kultúrne zaostalého, pritom de iure neexistujúceho obyvateľstva.

Veľmi nepriaznivé povojnové rómskej populácie napomáhali identifikovaniu a ponímaniu riešenia tejto otázky ako sociálnej, ako proces odstraňovania sociálnej a kultúrnej historicky podmienenej zaostalosti a retardácie. Kým české orgány vnímali rómskych migrantov ako „cudzích“ a „cudzozemských“, slovenská administratíva na všetkých stupňoch sa musela vyrovnávať s otázkou ako pokračovať v nových pomeroch v riešení „svojich Cigánov“. Politika voči nim sa formulovala v podstate vo veľmi vypätej atmosfére nacionalizmu a snáh o „národnú“, „triednu“ i „sociálnu“ očistu jak českej tak i slovenskej spoločnosti a zapadla do kontextu „národnostnej“ politiky voči neslovanským národnostiam, zradcom, kolaborantom. Slovenská štátna i miestna správa mala, ako to vyplynulo z predchádzajúceho vývoja, viacero právnych a administratívnych nástrojov na regulovanie pohybu i „integrovania“ Rómov do spoločnosti a do pracovného procesu. Kým genocída v českých zemiach bola de facto dokonaná, na Slovensku ku „konečnému riešeniu“ nedošlo z viacerých dôvodov.

Korene treba hľadať už na začiatku 20. storočia, v podmienkach a faktoroch determinujúcich vlastný sociálny a ekonomický vývoj rómskej komunity, jej vzťahy s majoritou i miesto vo vidieckej slovenskej spoločnosti, subetnické členenie i vnútro diferenciacné procesy prebiehajúce s rôznou intenzitou a na rôznej úrovni v regiónoch i lokalitách, pokračovanie demografickej explózie a rýchly populačný nárast v regióne s najvyššou koncentráciou. Ak sa pozrieme na výsledky evidencií a súpisov Rómov z 20. rokov, [41] vidíme značné rozdiely medzi historickými krajinami a Slovenskom, ktoré anticipovali aj nasledujúci vývoj a postoje štátnej správy k Rómom.

Z 1908 obcí, v ktorých bola rómska diaspora v Československu rozptýlená medzi ostatným obyvateľstvom, sa na Slovensku nachádzalo 1709 týchto obcí, t. z. 89,5 %.

Kým v Čechách, na časti moravského územia a v Sliezske rómska populácia kočovala, na Slovensku išlo o usadlé obyvateľstvo, postupne sa usadzujúce na okrajoch miest a dedín v priebehu stáročí, intenzívnejšie v 19. a na zač. 20. storočia. Z hľadiska subetnického členenia rozlišovali sa de facto jazykové skupiny usadlých (rumungrov) slovenských, maďarských Rómov a kočovních, olašských. Pri overovaní domovskej príslušnosti sa v niektorých okresoch južného Slovenska zistilo domovské právo v Maďarsku vykazované u desiatok osôb (napr. Košice - vidiek 44, Kráľovský Chlmec 52, Moldava nad Bodvou 44, Šafárikovo 25 a pod.) a niekoľko prípadov domovského práva v Poľsku z okresov severovýchodného Slovenska. [42] Z vyše 60 tisíc Rómov žijúcich na Slovensku, počty mierne kolísali v dôsledku pohybu časti tejto populácie, išlo o nevýrazné zastúpenie „cudzích“ Rómov na slovenskom území.

Najzávažnejšou okolnosťou s výrazne negatívnymi konzekvenciami pre budúcnosť boli zhoršujúce sa sociálno-ekonomické pomery rómskej populácie na Slovensku. V industrializovanej spoločnosti narastala v rómskej populácii profesijná skupina námezdných a služobných síl, ktorí ponúkali svoju fyzickú a celkom nekvalifikovanú prácu ako pomocnú, príležitostnú, nestabilnú, ako sezónni robotníci, nádenníci, sluhovia a výrobcovia najrôznejších drobných predmetov dennej spotreby. Odmena a veľmi nízka sa poskytovala prevažne v naturáliách. Tento spôsob odmeňovania nútil aj ubúdajúcich rómskych kováčov a vidieckych pauperizujúcich sa hudobníkov k vyhľadávaniu všetkých možných doplnkových zdrojov obživy, medzi ktorými sa stávali nevyhnutnosťou žobranie, krádeže a ostatné formy drobného parazitizmu. Ústup pôvodných spôsobov obživy dokumentuje len 6,6 % zastúpenie kováčov, 14,6 % hudobníkov (mestských aj vidieckych), ale až 70,4 % zastúpenie príležitostných robotníkov a nádenníkov. Na námezdné a rôzne služobné, príležitostné pracovné sily na východnom Slovensku pripadol až vyše 83 % podiel. [43] Najnižšie ekonomické zapojenie sa potvrdilo v regióne východného Slovenska, čo spolu s jeho nízkou kvalitou naznačuje vzrast napätia vo vzťahoch s majoritným obyvateľstvom, ktoré nežilo v lepších pomeroch, s ťažko sa uplatňujúcimi pribúdajúcimi pracovnými silami, rovnako nekvalifikovanými a hľadajúcimi uplatnenie mimo regiónu, v odchádzke a dochádzke za prácou už od prelomu storočia.

V tomto kontexte je veľmi otázne posúdiť údajné „pevné miesto“ Rómov v slovenskej, východoslovenskej preludnenej vidieckej spoločnosti.[44] Tradičný spôsob života rómskych komunít s prenosom remesla z generácie na generáciu, sa už v 20. rokoch začal rozkladať a pôvodné väzby na majoritu sa strácali.[45]

Vyššie uvedená absencia vlastných zdrojov obživy, nútené zotrvávanie v lokalitách bez možnosti pracovnej realizácie, hospodárska kríza a jej dôsledky, pokračujúci početný nárast rómskej populácie sú faktormi, ktoré spôsobili, že Rómovia boli spoločnosťou vnímaní ako asociáli, paraziti, metla vidieka a nevráživosť až nenávisť voči tejto čoraz viac marginalizovanej etnickej minorite nachádzala vyjadrenie v prijímaní a aplikácii ďalších zákonných i podzákonných protirómskych noriem, skrytých často pod bojom proti asociálom a potulujúcim sa osobám. Nálepka asociálne osoby maskovala etnickú a rasovú diskrimináciu Rómov už vo vojnovom slovenskom štáte, ale aplikovala sa aj v bezprostredne povojnovom období, rovnako pri zaradovaní týchto osôb do pracovných táborov.

Nepoznanie a nereflektovanie vyššie uvedených faktorov, determinujúcich vlastný vývoj Rómov na území Slovenska od zač. 20. st. a nezohľadnenie ďalších aspektov politiky štátu voči tejto čoraz viac neželanej a neoblúbenej minorite viedlo pri porovnávanom výskume jednotlivých etáp nútených prác autora V. Varinského ku stotožneniu sa s dobovými názormi na riešenie a splývanie rómskej otázky s využitím pracovnej sily tzv. asociálnych živlov. Podľa neho sa perzekúcia Rómov neuskutočňovala na rasovom základe, ako to potvrdzujú dlhoročné výskumy holokaustu,[46] ale „určujúcim kritériom vzťahu ľudáckeho režimu k Rómom, bol ich prístup k práci, resp. k trvalému pracovnému pomeru“. Podľa neho viaceré vyhlášky a nariadenia to potvrdzujú tým, že určovali zaradovanie do pracovných útvarov len Rómov mimo pracovného pomeru. Autor pokračuje „je pravdou, že režim po troch rokoch neúspešných pokusov o „prevýchovu“, nepracujúcich mužov – Rómov, nakoniec pristúpil pod vnútorným a vonkajším tlakom k plošnému sústreďovaniu celých rómskych rodín do zaisťovacieho tábora v Dubnici nad Váhom“.[47] Autor nevie, že zaisťovací tábor v Dubnici nad Váhom sa stal súčasťou prípravy a začiatku na „konečné riešenie“ otázky Rómov v závere vojny na území Slovenska.[48]

Represie a perzekúcie Rómov od predvojnového obdobia boli predmetom historického výskumu tak z celoslovenského i čiastočne regionálneho hľadiska,[49] no nezahrnuli všetky otázky diskriminácie rómskeho obyvateľstva, ktoré sa postupne rozširovali a postihovali Rómov vo všetkých oblastiach pracovného uplatnenia, cestovania, hygienických aspektoch, obmedzovania pohybu a zákazu pohybu.

V súvislosti so sledovaním postojov štátnej správy voči rómskej minorite v povojnovom období je mimoriadne relevantná problematika perzekúcií Rómov v osadách, ktorá sa doteraz odhalovala viac menej náhodne, a význam vyhlášky z r. 1941 a jej sprísneného znenia z r. 1943, i prenesenie do obdobia bezprostredne po oslobodení, nadobúda svoju aktuálnosť a akútnosť v súvislosti so súčasným praktickým vnímaním „ilegálnosti“ budovania rómskych osád.[50] Ani historické okolnosti vzniku väčšiny osád nie sú v slovenskej historiografii dostatočne preskúmané, podobne empirické sociologické a etnologické výskumy narážajú na problém historickej identifikácie vzniku osady.[51] Pripomeňme si evidencie z 20. rokov, keď Rómovia na Slovensku sa nachádzali v 1709 obciach s domovským právom vo väčšine z nich. Protirómske vyhlášky zo slovenského štátu a ich aplikácia mali za následok premiestnenie desiatok či stoviek!? rómskych osád z ich pôvodného miesta na lokality odľahlé a obcou vyznačené. Dôrazne sa nariaďovalo odstrániť rómske obydlia od frekventovaných ciest, všemožne Rómom zabrániť, aby sa potulovali, vyhýbali práci a živili nelegálnymi spôsobmi obživy. MV vo svojej vyhláške z 21. júla 1943 avizovalo v dohľadnom čase otvorenie koncentračného tábora pre Rómov (projektovaný tábor Dubnica nad Váhom – pozn. A. J.), k čomu žiadalo potrebné zoznamy osôb na budúcu internáciu.[52] V rómskych osadách, ktoré sa „budovali“ na odľahlých miestach v lesoch, na hranici chotárov, v zamokrených a obcou nevyužívaných lokalitách, boli násilne presťahovaní Rómovia od štátnych a vicinálnych ciest, často za asistencie hlinkových gárd. Tým sa ešte viac dostali do izolácie, táto gettoizácia spomalila prebiehajúce vnútro diferenciacné procesy rómskeho etnika či jednotlivých komunít a prehĺbila sociálnu a kultúrnu zaostalosť väčšiny príslušníkov v nich. Podľa poznatkov etnologických, sociolingvistických či kultúrno-antropologických výskumov začal proces kultúrnej, sociálnej a morálnej retardácie a degenerácie jednotlivých násilne izolovaných endogamných komunít, ktorého dôsledky sa prejavujú v osadách východného Slovenska až do súčasnosti.[53] Ešte v lete 1944 obežník MV znovu nariaďoval obciam, aby Rómov prinútili zbúrať a odpratať svoje domky a presťahovať sa na nové „prikázané“ miesta svojho pobytu. Protirómske vyhlášky a nariadenia sa stupňovali v priebehu roku 1944 v súvislosti s katastrofálne sa prehĺbujúcou sociálnou a hygienickou situáciou Rómov na východnom Slovensku, kde v nevyhovujúcich pomeroch starých i nových osád rozširoval sa týfus, hlad, bieda a s približujúcim sa frontom štátna správa presadzovala čoraz radikálnejšie a nekompromisnejšie postupy. Od začiatku roku 1944 vydaný zákaz cestovania vo vlakoch, autobusoch a inými dopravnými prostriedkami kvôli výskytu škvrnitého týfu v Šarišsko-zemplínskej župe sa neskôr rozšíril s platnosťou na celé územie Slovenska. Pomery v osadách však nezastavili postup a šírenie ďalších epidemických ochorení, ktoré sa po prechode

frontu rozšírili aj na znovu prinavrátene územia košickej a ďalších južných oblastí.

MV nariadilo odobrať Rómom akékoľvek legitímácie oprávňujúce na zber odpadových surovín, uskutočniť prísnu revíziu všetkých povolení na zber surovín a odobrať ich „všetkým nespôhlivým osobám“, zatknúť Rómov, ktorí sa potulovali a zobrali, zorganizovať razie na väčších územných celkoch, aby sa Rómom znemožnil akýkoľvek únik. Vydávali sa zákazy vstupu do miest, do kúpeľných oblastí, po vykonaní rozsiahlych razíí v lete 1944 boli stovky Rómov postrkom premiestňované do obcí podľa svojej domovskej príslušnosti.[54]

Dôsledky niekoľkoročných perzekúcií a diskriminácie vo všetkých oblastiach života zanechali stopy v katastrofálnej sociálnej a ekonomickej situácii celých osád, v hygienicko-epidemiologických problémoch, na zvládnutie ktorých museli byť vytvárané osobitné zdravotnícke inštitúcie, aby eliminovali rozsah rozširujúcich sa nemocí.[55] V hektickej dobe od jari 1945 štátna správa sa koncentrovala na zvládnutie neskonsolidovaných a neusporiadaných pomerov na znovu prinavrátene území, riešila najakútnejšie prípady eliminácie vojnových dôsledkov v bezprostrednom zásobovaní obyvateľstva, obnovovaní dopravných spojení, odhaľovaní vojnových škôd na bytovom fonde a i. Obrovské vojnové poškodenie Slovenska, hlavne východného a neúnosné sociálne pomery väčšiny obyvateľstva vyúsťovali do rôznych excesov v rozširujúcej sa trestnej činnosti, stupňovania národnostného napätia, vytvárania čierneho trhu i organizovaného pašovania v prihraničných oblastiach, do ktorého sa nezapájali iba Rómovia.[56]

Reakcie na prítomnosť „Cigánov“ v pôvodných sídlach i na prvé živelné migračné pohyby boli všeobecne odmietavé. Aj keď na strane slovenských orgánov možno vidieť viac váhavosti, nejasnosti v ďalšom postupe. Už boli naznačené niektoré indicie o priamej účasti Rómov v čsl. armádnom zbore, nepoznaný je rozsah ich zapojenia v Povstaní ani ďalšie aspekty účasti v protifašistickom boji. Spomienky pamätníkov objavujúce sa len v poslednom období potvrdzujú ich pomoc partizánom, kontakty s ilegálnym hnutím i vstupovanie do komunistickej strany už v závere vojny.[57] Rómovia sa vo svojich lokalitách odvažovali domáhať sa svojich práv a reagovali na negatívne postoje štátnej správy. Zásady Košického vládneho programu a najmä V. článok, ktorý uplatnením občianskeho princípu odmietal a zakazoval diskrimináciu občanov štátu z dôvodov rasových, náboženských, sa používal ako argument v prípadoch porušovania ľudských práv Rómov. Títo, pokiaľ v intenciách KVP nespádali do kategórie vojnových zločincov a kolaborantov a neaplikoval sa na nich princíp kolektívnej viny ako voči Nemcom a Maďarom, mali teoreticky dostať šancu ako občania, jednotlivci začleniť sa do spoločnosti, do pracovného procesu. Ale nie ako osobitná etnická kolektivita s nejakými právami a záujmami. V projekte výstavby povojnového Československa sa od Rómov predpokladalo a požadovalo bezkonfliktné začlenenie a asimilácia s majoritou.[58]

Absencia a nepripravenosť štátnej správy zmocniť sa v nových podmienkach komplexne a novými prístupmi vyriešenia hromadiacich sa a ostro vystupujúcich problémov s rómskym etnikom vyúsťili do obnovovania protirómskej politiky z medzivojnového i vojnového obdobia a výraznej perzekučnej aktivity voči Rómom. Pokračoval proces ich ďalšieho vytesňovania zo sociálno-ekonomického systému lokalít, predovšetkým východoslovenského vidieka, kde dochádzalo k prehĺbeniu etnických i sociálnych konfliktov. Čiastkové riešenie a zlepšenie situácie Rómov v osadách bolo zriedkavé, uskutočňovalo sa diferencovane podľa individuálneho prístupu jednotlivých obcí a miest k problému „svojich Cigánov“.

Migrácia, aj keď len dočasná a opakovaná, bola pre prvé obdobie povojnového vývoja vlastne jedinou reálnou možnosťou, ako zmierniť desivé sociálne až existenčné problémy rómskeho obyvateľstva na Slovensku.[59] Čiastočne síce riešila existenčný tlak v pôvodných sídlach, v cieľových lokalitách skoro vyvolávala nové sociálne a kultúrne konflikty, ktoré sa zreteľne obracali proti Rómom, najmä ako reakcia na konanie slovenských orgánov, ktoré priam nabádali rómske početné rodiny k odchodu.[60]

Možno potvrdiť predchádzajúci záver z výskumu, že od skončenia vojny sa vo vzťahu k rómskemu etniku črtali postupne dve línie prístupu štátnych orgánov i jednotlivých obyvateľov. Na jednej strane s proklamovaním ich občianskej rovnoprávnosti, so zrušením diskriminačných úprav vyplývajúcich z rasových teórií fašizmu, sa v zložkách štátnej správy rôznych stupňov prejavovala voči Rómom neprímeraná tolerancia, benevolencia až súcit v snahe pomôcť im, obchádzanie rôznych priestupkov, trestných činov, ospravedlňovanie z porušovania zákonov ich zaostalosťou a nízkou kultúrnou úrovňou, obavy pred obvineniami z rasizmu a ústupky pred ich neopodstatnenými požiadavkami.

Tak dochádzalo ku konkrétnym prípadom riešenia bytovej situácie v obci Toporec v okrese Kežmarok,[61] ONV Kremnica už v lete 1945 nariadil nasťahovať do bývalej nemeckej dediny Kunešov všetkých Rómov z okolia, čo údajne všeobecne pozitívne prijali samotní Rómovia aj ostatní občania, ktorí oceňovali, že „Cigáni, ktorí im boli doteraz iba na obtiaž, môžu sa teraz stať vhodnými opatreniami tvorivým

a užitočným elementom“.[62] Rezolúcia z konferencie KSS v Modrom Kameni odoslaná PV sa domáhala riešiť situáciu Rómov v okrese ich sťahovaním do obcí po Nemcoch v okrese Kremnica alebo Gelnica a odškodnením za svoju účasť v protifašistickom boji z majetkov odsunutých zradcov a kolaborantov.[63] Návrhy i konkrétne pokusy o riešenie najakútnejších sociálnych, bytových problémov rómskych rodín ich umiestňovaním do obcí po odsunutých či odsúvať sa majúcich Nemcov sa pre rôzne stupne štátnej správy zdali ako jednoduché vyriešenie problému. Nepoznanie a neodhadnutie „vhodných“ rodín na takúto sedentarizáciu spojenú s nutnosťou obrábania pôdy, čo nebolo v minulosti v kastovom úväzku rómskych rodín, viedlo väčšinou k negatívnym výsledkom a sklamaniu z takého postupu.[64]

Na druhej strane evidentný bol tiež úplne laxný prístup niektorých orgánov voči nim, averzia a odmietanie, priame vyhánanie z obcí, znemožnenie návratu a usadenia sa v obci, vytváranie prekážok pri získaní stavebných pozemkov v obciach, čo potvrdili aj neskoršie prieskumy v rómskych osadách.[65] Už v roku 1945 aj na Slovensku nastal v praxi na všetkých úrovniach administratívy výrazný príklon k perzekučnému riešeniu. Hlavným legislatívnym nástrojom bol zákon č. 117/1927 Zb. O potulných Cigánoch, ktorý spolu s vládnym nar. č. 68/1928 Zb. umožňoval širokú škálu represívnych postihov, aplikovaných čoraz viac a na Slovensku evidentne na všetko rómske obyvateľstvo. Rómov v tomto období bolo možné riešiť zahrnutím do celkového boja proti asociálnym živlom[66] alebo proti cudzincom.[67] Zavádzanie cigánskych legitimácií a kočovníckych listov podľa zák. č.117/1927 Zb. O potulných Cigánoch, postrek do domovskej obce, u bezdomovcov, ktorí nemali domovskú príslušnosť k žiadnej obci ustálenú postrek z obce do obce, patrili k rozšíreným spôsobom eliminovania „cigánskych výčinnov“.

Každodennú diskrimináciu a perzekúciu na nižších zložkách štátnej správy umožnila najmä obnovená vyhláška Ministerstva vnútra Slovenskej republiky z 20. 4. 1941 Úprava niektorých pomerov Cigánov.[68] Jej prijatie PV, expositúrou Košice 24. 5. 1945 bolo zdôvodnené nutnosťou regulácie živelného pohybu rómskych obyvateľov na Slovensku. Podľa jej prísneho znenia sa rušili všetky kočovné listy a kočovní Rómovia boli povinní vrátiť sa do 8 dní do svojich domovských obcí. Na prinavrátanom juhoslovenskom území sa mala aplikovať bez 8 dňovej lehoty okamžite. Vyhláška postavila Rómov pod policajný dozor a obmedzila možnosti odchodu z domovskej obce.

Závažný dosah v živote Rómov na slovenskom vidieku mal paragraf 2, odsek 1, ktorým sa nariaďovalo: „V obciach kde majú svoje obydlia pri verejných, štátnych a vicinálnych cestách, majú sa odstrániť a umiestniť oddelene od obce na mieste odľahlom a obcou vyznačenou“.[69]

Doteraz sa výskumom nepodarilo zistiť do akej miery sa v praxi naplnil diskriminačný obsah prijatej protirómskej vyhlášky. Mnohé prípady týchto protizákonných, ale v tej dobe legálnych, postupov miestnych i okresných národných výborov odhalili až prieskumy uskutočnené v 50. rokoch.[70] Len málo dôkazov zostalo zachovaných v regionálnych archívoch, no možno predpokladať, že ponúkané možnosti „legálnej“ perzekúcie neznášaného etnika využili miestne i okresné národné výbory v plnom rozsahu. Tak dochádza k spoločnému rozhodnutiu o odobratí živnostenských licencií rómskym priekupníkom koňmi v obci Ľubica okres Kežmarok,[71] k rozsiahlym protestom obcí v okrese Turčiansky sv. Martin voči rozhodnutiu ONV sedentarizovať Rómov tamojšieho okresu do obcí Hadviga a Briešťa.[72] Sťažujúce sa obce argumentovali, že názor „že usadením na jednom mieste, by sa venovali ich každodennej práci je mylný, lebo cigáni, ako je to známe bez dozoru stále pracovať nebudú.“ Príslušné národné výbory navrhovali, aby „doterajšie cigánske rodiny, našich obcí ponechané boli v ich obciach, alebo pre nich boli sriadené zvláštne pracovné tábory a to na takých miestach, kde by sa mala prevádzať nejaká väčšia práca, cigáni by boli pod stálym dozorom a by mohli jedine dodávať potrebnú pracovnú silu, ako nádenníci“.[73] PV reagovalo na zmienené sťažnosti informovaním o príprave celoštátneho a jednotného riešenia, a preto umiestňovanie Rómov do týchto obcí by bolo predčasné. Na opakované sťažnosti a požiadavky ONV vyzvalo PV Hlavné veliteľstvo NB na vypracovanie návrhu na riešenie tejto otázky, závažnej z bezpečnostného hľadiska.[74]

Vyhlášku z mája 1945 využili viaceré MNV na zbavenie sa svojich Rómov. Proti nevhodnému premiestneniu rómskej osady v obci Ľubiša okres Humenné sa Rómovia odvolali na PV do Bratislavy, a to muselo upozorniť ONV v Humennom na „značný zásah do najzákladnejších občianskych práv sociálne najslabšej vrstvy obyvateľstva“.[75] MNV v Tuhrine hlásilo ONV v Prešove plnenie uvedeného nariadenia v obciach Abranovce, Červenica, Huvíz, Lesíček, Tuhrina, Žegňa. Aj MNV v Solivare oznamoval, že „cigáni z obce Močarmany, okres Prešov“... „boli upozornení, že výzvu MNV v Močarmanoch o ich premiestnení od obce musia uposlúchnuť a od obce sa odsťahovať na vyznačené miesto, čo títo prisľúbili, že akonáhle budú mať možnosť postaviť si domčeky, pristúpia ku ich stavbe a od obce sa odsťahujú“.[76]

Avšak proti výmeru MNV obce Lúčka okres Giraltovce o nutnosti premiestnenia rómskeho tábora, odvolávali sa Rómovia na historicky dlhodobé spolunažívanie v obci, kde niektorí vlastnili aj riadne

obrábanú poľnohospodársku pôdu a napadli protizákonnosť postupu funkcionárov MNV pri ich vyhánaní z pozemku, na ktorom žijú vyše 100 rokov.[77] Rovnako ONV v Levoči sa sám usvedčil z protiprávneho konania, keď vydal výmer o premiestnení rómskej osady z obce Beharovce na hranice chotára obce Granc Petrovce, pričom na sťažnosť dotknutej obce argumentoval slušným a poctivým spôsobom obživy tamjších Rómov muzikantov. Aj v tomto prípade časť Rómov žila na vlastných pozemkoch a v odvolaní na PV kritizovala, že „podobné zaobchádzanie s občanmi, hoci cigánskej národnosti, je neslučiteľné so zásadami ľudovej demokracie“.[78]

Kvôli katastrofálnej sociálnej situácii rómskych rodín hneď po skončení vojny sa mimoriadne aktuálnou a páčivou otázkou stalo ich pracovné zapojenie. Keďže išlo o desaťtisíce ľudí bez akýchkoľvek zdrojov a prostriedkov obživy, ponúkajúcich len svoju nekvalifikovanú námezdnú pracovnú silu, spôsoby ich pracovného využitia na Slovensku, vojnou silne spustošenom, mali od začiatku výrazne represívny, násilný charakter. Už v lete boli organizovane zapájajú napríklad na odstraňovanie trosiek z vojenského letiska v Nižnej Šebastovej pri Prešove,[79] na rôzne práce pre obce pri opravách obecných budov, ciest a pod.

11. 6. 1945 vydalo PV výnos „o zaradovaní Cigánov do všeužitočných prác“, ktorým reagovalo na sťažnosti z okresov, „kde cigáni žijú voľne bez výkonu užitočných prác, alebo sa aj svojvoľne potulujú“. Aby sa tieto negatívne javy eliminovali, mali ich úrady na nižších stupňoch štátnej správy zaradiť do práce za mzdu, nutnú na výživu rodiny.[80] ONV v Poprade, ktorý sa sám vo svojej kompetencii pokúšal o množstvo zákazov voči Rómom v oblasti Tatier, okamžite nariadil obciam v okrese tento výnos realizovať s príkazom na okamžité vyhotovenie zoznamov práceschopných Rómov a ich predloženie do troch dní.[81] „Zaradovanie Cigánov na práce /hlavne poľnohospodárske/ prevádzajú miestne a okresné NV, prípadne komisári za spolupráce útvarov NB. Tí Cigáni, ktorí sa budú práci a opatreniam národných výborov vyhýbať, budú sústredení v pracovných táboroch, o čom budú vydané smernice.“ Takýmto spôsobom upozornil na zmienený výnos PV hlavný veliteľ NB vo svojom dennom rozkaze ešte pred vydaním nar. SNR č. 105/1945 Zb. n. SNR o zriaďovaní pracovných táborov.[82]

PV ešte počas 1945 upozorňovalo príslušné orgány, aby práci sa vyhýbajúcich Rómov „viedli v patrnosti“ a boli pripravení na ich zaradovanie do pracovných táborov podľa budúcich pokynov.[83] Jednotlivé MNV výraznejšie postupovali pri premiestňovaní Rómov od štátnych a vicinálnych ciest a navrhovali zobrať do pracovných táborov nielen Rómov ako hlavy rodiny, ale celé rodiny, vrátane detí, aby sa nemohli potulovať a žobrať. Obvodný úrad v Širokom informoval, akí sú Rómovia „vyhýbači“ riadnej práce, no MNV v obvode neboli schopné podať zoznam týchto údajných povaláčov a nepracujúcich.[84]

Možno vysloviť súhlas so záverom V. Varinského, že zistiť presný počet a sociálne zloženie zaradencov v PT v povojnovom období vzhľadom na neúplnosť a celkovú neusporiadanosť archívnych materiálov sa nedá a údaje o počte 4 - 5 tisíc osobách sú približné. Identifikovať konkrétne prípady zaradovania Rómov sa aj nám podarilo až v období r. 1948 - 1950.[85] Z prijímaných opatrení voči Rómom v tomto období vyplýva značná podobnosť s postupom proti asociálom za slovenského štátu. Nariadenie SNR č. 105/1945 o zriaďovaní pracovných táborov za asociálov pokladalo osoby trvalo sa vyhýbajúce práci. Keďže za túto kategóriu boli prevažne identifikovaní rómski občania a bolo možné zaradovať občanov tejto kategórie do pracovných táborov na dobu neurčitú, uplatňoval sa voči Rómom aj v tomto smere najtvrdší postih.

PV od jesene 1945 vydávalo množstvo obežníkov o sledovaní asociálov, vypracovávaní ich zoznamov, pokynov na hromadné zaradovanie týchto osôb do pracovných táborov, ako reakcie na sťažnosti na vyčíňanie kočovných tlup v pohraničí a pod.[86] V prebiehajúcich diskusiách o potrebe širšieho a jednotného postupu štátnych orgánov v riešení tzv. cigánskej otázky opakovali sa návrhy PV kolonizovať Rómov do obcí po Nemcoch alebo v blízkosti baní, tovární, avšak práceschopné osoby no potulujúce sa, asociálov zaradovať do pracovných táborov. PV iniciovalo viaceré porady s ďalšími poverenictvami a Hlavným veliteľstvom Národnej bezpečnosti (ďalej HV NB) o likvidovaní tuláctva a postihovaní osôb „pri prichytení neoprávneného nezaradenia do práce, potulke“ ich zaradením do pracovného tábora.[87]

PV v septembri 1946 v prípise zaslanom všetkým poverenictvám, Štátnemu plánovaciemu a štatistickému úradu, Osídľovaciemu úradu, Krajinskému úradu ochrany práce žiadalo vyjadriť stanovisko a návrhy k otázke aké „bezpečnostné, sociálne, presťahovacie, osídľovacie a zdravotné opatrenia by bolo treba hneď a postupne urobiť na ochranu verejných záujmov proti škodlivej činnosti osôb uvedených v paragrafe 1 zák. č. 117/1927 Zb.“ Pritom PV predpokladalo urýchlenú novelizáciu uvedeného zákona a jeho vykonávacieho nariadenia alebo súrne vydanie nového bezpečnostného nariadenia podľa paragrafu 2 odsek 2 zák. č. 190/1939 Zb., ktorým by sa zrušili a nahradili príkazy a zákazy vydané proti potulným Rómom počas vojny, ktoré sa vlastne z nedostatku novej právnej úpravy v dennej praxi ešte aplikovali.[88] Bolo treba sústrediť všetky dostupné informácie o Rómoch, vykonaných opatreniach a zosúladiť

legislatívnu úpravu a koordinovaný postup s orgánmi KÚ MV a HV NB.[89] Veľmi dôrazne upozornilo PV na nesprávne, nepremyslené a nediferencované sústreďovanie rómskych obyvateľov do obcí opustených Nemcami a poskytovanie „neadekvátnych foriem pomoci z prílišného falošného humanizmu“.[90]

V novembri 1946 informovalo PV Kriminálnu ústredňu v Prahe o situácii na Slovensku, a na plánovanú poradu o opatreniach proti potulným Rómom (išlo o návrh trojstupňového systému táborov - pozn. A. J.) pozvať ďalšie zúčastnené poverenctva a HV NB.

Ako sa ukázalo v praxi administratívno-bezpečnostné opatrenia nevyriešili túto otázku. PV uviedlo, že na Slovensku sa v intenciách nar. SNR č. 105/1945 Zb. n. SNR o zriaďovaní pracovných táborov a vyk. nar. č. 89/1946 Zb. n. SNR postupuje aj proti potulným Rómom tým spôsobom, že „najnebezpečnejšie individuá“ sa zaradovali do pracovných táborov v Ústi nad Oravou, Tichej Doline, Megovej doline, Kráľovanoch.[91] Podľa vyjadrenia PV ani tieto čiastočné a núdzové opatrenia nemohli byť dostatočné, pretože, po prepustení z táborov „asociálne osoby neprestávajú byť pre spoločnosť nebezpečné. Okrem toho sa pre štát zatiaľ javí neriešiteľným problémom všetok balast - starci, ženy, deti, nemoce, zločinnosť, značná pôrodnosť“.[92]

Takéto názory na rómsku populáciu najvyšších orgánov rezortu vnútornej bezpečnosti štátu jasne svedčia o vyhrotenej konfliktnnej situácii vo vzťahu k tomuto etniku. Dobové názory o údajnom prílive a fluktuácii cudzích rómskych skupín na našom území predpokladali aj medzinárodnú koordináciu v spoločnom postupe voči Rómom. V opačnom prípade navrhlo PV „v ČSR bude treba urýchlene preskúmať tento ľudský materiál lekársky a psychotechnicky každú osobu viesť v evidencii celoštátnej, krajinskej, okresnej a obecnej, vyrábať z neho použiteľné pracovné sily a zaradiť tieto do práce. Dekrét prezidenta republiky č. 88/1945 Sb. nech sa vykoná v prvom rade a radikálne proti potulným C. Aspoň pokus by sa mal urobiť v tomto smere. Čo z toho ľudského materiálu po náboře zostane, to bude pre štát balastom v smysle sociálnom i hospodárskom, pričom množenie sa týchto asociálnych živlov neprestane.... Porodnosť u nich je veľká. Krvismilstvo a iné smilné konania medzi príbuznými sú u nich bežným zjavom. Ich počet sa nezmenšuje. Podľa doterajších poznatkov možno konštatovať, že pokrokové prostredie nesnesú. Bolo by nesprávne domnievať sa, že vyumrú“.[93]

Postoje štátnych orgánov i spoločnosti názorne ilustrujú aj ďalšie návrhy PV predložené Kriminálnej ústredni MV, ktoré predpokladali „riešiť deti mladšie ako 18 rokov, ktoré by bolo treba potulným Cigánom z dôvodov sociálnych, zdravotných a mravnostných odňať, riešiť problémy mravne spustlej mládeže podliehajúcej úradnému dozoru podľa paragrafu 16 zák. č. 241/1922 Zb. a mládeže potulujúcej sa a pritom zdravej, riešiť sociálne problémy umiestnením mrzákov, kreténov, rôzne narušenej mládeže, otázky školských detí a kojencov a ich vhodného umiestnenia“. Pre chlapcov vo veku od 16 do 18 rokov sa malo aplikovať zaradenie do práce v rámci všeobecnej pracovnej povinnosti podľa paragrafu 1 dekrétu prezidenta č. 88/1945 Zb. Požadovalo tiež „pracovne schopné a zdravé asociálne osoby zaradiť načas do pracovných táborov, remeselné prostitútky umiestniť v ústavoch pre nápravu podľa paragr. 15 zák. č. 241/1922 Zb. a osoby natrvalo práceneschopné, postihnuté nákazlivými chorobami izolovať, liečiť a poskytnúť im útulok“.[94]

Treba zdôrazniť, že predkladané námety a rodiace sa projekty na riešenie rómskej otázky plne korešpondovali s formujúcou sa líniou v celoštátnom meradle.

PV na základe sústredených „poznatkov“ od príslušných rezortov a inštitúcií sformulovalo ešte radikálnejší návrh na zastavenie pohybu potulných Rómov. Predpokladalo, že kým sa vypracuje celoštátny námet a dôjde k dohode o jednotnej legislatívnej úprave, je nevyhnutné prijať okamžité policajné nariadenie, s obsahom ktorého oboznámilo zainteresované úrady na Slovensku.

Okrem nutnosti definovania pojmu „potulného Cigána“, zákazu kočovania a súpisu potulných Rómov mohlo by sa v jeho intenciách prikázať vystahovať sa z určitých obcí, miest, okresov a nastahovať sa do iných obcí, miest, okresov, zároveň zakázať návrat a pristahovanie sa do určitých obcí, miest a okresov, takisto sa takéto príkazy a zákazy sa mohli týkať určitých častí miest, obcí a okresov, kde sa pobyt zároveň mohol aj obmedzovať.[95] PV ich zároveň vyzvalo zaujať stanovisko k otázke efektívnosti zaradovania do pracovných táborov potulných Rómov a k problému zriaďovania budúcich kolónií vo forme pracovných táborov (podľa nar. SNR č. 105/1945 Zb. n. SNR) alebo len vo forme špeciálnych pracovných stredísk s adekvátnymi opatreniami. Otázka zriaďovania pracovných táborov len pre Rómov sa aj v celoštátnom meradle ešte nedostala do konečnej podoby nariadenia, a preto aj PV radšej zaujalo vyčkávaciu taktiku a domáhalo sa stanoviska od podriadených zložiek predtým, než by prijalo samostatné prísne rozhodnutie. Predchádzajúce administratívno-právne nástroje umožňovali v značnej miere, a pri svojoľnom výklade prakticky neobmedzene, zakročovať proti všetkým Rómom pri stíhaní za údajné

potulovanie a žobranie, pri premiestňovaní osád z pôvodných lokalít, za nezaradenie sa do pracovného procesu atď. Poverenictvo upozornilo na obežníky proti žobrote a potulke, o evidovaní a výbere asociálov a pripomínalo prípravu rozsiahlych akcií na hromadné zaraďovanie asociálov do pracovných táborov, ktoré sa uskutočnia na jar 1947. V tom čase už prebiehalo pripomienkové konanie k návrhu vládneho uznesenia na táborové sústreďovanie Rómov, ktoré ako „politicky neúnosné“ v nových spoločensko-politických podmienkach muselo byť odmietnuté. PV však v intenciách na Slovensku platného nar. č. 105/1945 Zb. n. SNR o pracovných táboroch vydávalo pokyny na zaraďovanie asociálnych osôb do pracovných táborov aj v čase „politckej neúnosnosti“ takého nariadenia, najprv ako odozvu na urgencie a sťažnosti na vyčítanie kočovných tlup pre okres Kráľovský Chlmec a potom vo všetkých okresoch Slovenska.[96] Aj Krajský úrad ochrany práce opakovane inštruoval svoje podriadené zložky zvlášť na južnom a východnom Slovensku o začleňovaní Rómov na pracovné miesta predovšetkým v stavebníctve, pri cestách, kameňolomoch, tehelniciach. Pri ťažkostiach s voľným sprostredkovaním práce, mal sa uplatniť dekrét prez. č. 88/1945 Zb. o mobilizácii pracovných síl a takéto osoby mali byť zaradené do pracovných táborov.[97] Po odmietnutí návrhu vládneho uznesenia sa aj na Slovensku očakávalo vykonanie súpisu rómskych obyvateľov.

Treba pripomenúť, že diskriminácia Rómov sa týkala ďalších oblastí života a o mnohých stránkach perzekúcie sa zachovali len útržkovité správy. Tak sa objavujú prípady Rómov z Pobedima, Čeloviec, Senohradu, ktorých odvolania proti nezapisaniu do voličských zoznamov pri voľbách v roku 1946 riešili Okresné odvolacie komisie ale aj PV. Upieranie základného volebného práva neslovanským menšinám postihlo tieto osoby kvôli ich cigánskej národnosti. Do voličských zoznamov sa mali zapisovať v zmysle zák. č. 28/1946 Zb. zo dňa 21. 2. 1946 paragr. 2 ods. 1 všetci štátni občania ČSR českej, slovenskej alebo inej slovanskej národnosti. V intenciách zákona bolo rozhodnuté, že *„Postihnuté osoby sa podľa úradného potvrdenia MNV v Pobedime hlásily vždy dobrovoľne k národnosti cigánskej, hovoria jazykom cigánskym. Miestna volebná komisia a Miestna reklamačná komisia v Pobedime rozhodla jednohlasne nezapísať ich do voličských zoznamov preto, že ich nemožno považovať za osoby slovanskej národnosti, preto bolo treba tak rozhodnúť v smysle ods. 1 paragr. 2 zákona čís. 28/1946 Sb. z. a n.“*[98] Do úvahy sa nebrala ani argumentácia zástupcov KSS z obce Čelovce o úplnej spoľahlivosti miestnych Rómov, ktorí sa zúčastnili aktívne v protifašistickom boji a boli postihnutí holokaustom. Dôkazom bolo 127 prihlásených osôb k cigánskej národnosti v sčítaní roku 1940.[99]

Je príznačné, že v intenciách nariadení z vojnového obdobia, ku ktorým sa pripojila vyhláška z 24. mája 1945 Úprava niektorých pomerov Cigánov, sa miestne i regionálne orgány pokúšali vydávať vo vlastnej kompetencii či presadiť schválenie nedemokratických vyhlášok proti „svojím“ Rómom. Najviac takýchto prípadov môžeme sledovať v oblasti Vysokých Tatier prakticky od skončenia vojny. ONV v Kežmarku sa už v lete 1945 rozhodol dať PV návrh na premiestnenie Rómov z obvodu Vysokých Tatier, kde sa vyskytovali údajne vo veľkom počte a ich sústreďenie v niektorej nemeckej alebo maďarskej obci, dostatočne vzdialenej od Vysokých Tatier.[100] ONV v Poprade sa pokúsil dosiahnuť zákaz vstupu Rómov do Popradu a do Vysokých Tatier a na posúdenie predložil vypracovanú (v paragrafoch - pozn. A. J.) diskriminačnú vyhlášku s určením prísnych sankcií za nedodržanie jednotlivých zákazov a príkazov v nej obsiahnutých. Odbory PV si ju „podávali“ pol roka, až kým PV na jar 1947 nebolo nútené vyjadriť k jej rasistickému obsahu odmietavé stanovisko. Usmernilo ONV v Poprade o možnostiach zasahovania *„proti vytržníkom, tulákom, opilcom, zaháľáčom atď. sú len tieto osvedčené prostriedky: dobrá obecná bezpečnostná a poriadková služba, potrestanie výtržníkov pre verejný škandál alebo bitkárstvo, odsúdenie pre tuláctvo a žobrotu, postrk, odkázanie do miesta príslušnosti, vypovedanie z obce, zákaz reverzie a pracovný tábor“*. [101] Počas zdĺhavého čakania na stanovisko od Poverenictva vnútra ONV v Poprade skúšal presadiť svoj zámer pomocou MNV, ktoré mali vo forme uznesení predkladať svoje sťažnosti a požiadavky na vysťahovanie Rómov a ich hromadné usadenie do vyprázdnenej nemeckej obce. Týmito uzneseniami by nadobudol závažnosť petit, ktorý by ONV Poprad „bol nútený“ podať na SNR, aby mu vlastne nariadila vykonať vysťahovanie Rómov.[102] V intenciách aj ďalších prísnych pokynov cestou Okresného úradu ochrany práce rozhodol MNV v Spišskej Belej jednoducho potulujúcich sa Rómov z obce vykázať.[103]

Po odmietnutí vyhlášky ONV v Poprade sa opäť sťažovala stanica ZNB v Tatranskej Lomnici na správanie Rómov z Veľkej Lomnice, Starej Lesnej a Folvarkov (dnes Stráne pod Tatrami - pozn. A.J.), ktorí vo veľkom počte pracovali na lesných prácach. Keďže ich nevhodné správanie obťažovalo návštevníkov Tatier, postúpil ONV v Kežmarku tento prípis SNR do Bratislavy.[104]

PV vydalo pokyny na vykonanie účinných preventívnych a represívnych opatrení proti neprístojnostiam potulných Rómov v kúpeľných a rekreačných miestach, pričom upozornilo na možnosti využívania platných noriem, týkajúcich sa žobrania, potulky, nepovoleného žobrania, zákazu reverzie, nebezpečných zaháľáčov, všetko predpisov pochádzajúcich ešte z konca 19. st., ku ktorým sa mal využiť aj zák. č. 117/1927 Zb.[105] Než sa stačili úrady znovu zaktivizovať začali konkrétne prípravy na realizáciu súpisu.

Už bolo vyššie konštatované, že výsledky prvého povojnového súpisu Cigánov - Rómov v ČSR z roku 1947 sa obmedzili na orgány bezpečnostnej služby, keďže návrh na hromadné zaradovanie týchto osôb do pracovných táborov na základe uznesenia vlády musel byť stiahnutý (evidencia Rómov mala poslúžiť týmto zámerom - pozn. A.J.). Celkovo bolo zistených 101 190 Cigánov - Rómov v ČSR, de facto slovenských (teritoriálne - pozn. A.J.) Rómov. Podľa dobových informácií Kriminálnej služby a neskorších výskumov C. Nečasa prežilo koncentračné tábory 583 českých a moravských Rómov, v máji 1945 sa na území Čiech nachádzalo asi 1000 Rómov niektorí sa ukrývali u príbuzných, na Slovensku a pod.[\[106\]](#) Spochybňovanie výsledkov súpisu regionálnym výskumom N. Pavelčíkovej nemožno zatiaľ objektívne verifikovať a potvrdiť. Fondy KÚ neboli doteraz prebádané, sú veľmi rozsiahle a dlho neboli odtajnené. Pramene četníckych a žandárskych staníc z medzivojnového a vojnového obdobia, niektoré pramene v Archíve MV v Levoči z činnosti ZNB v povojnovom období však dokazujú, že databázy o Cigánoch - Rómoch, ich daktyloskopické evidencie sa budovali dlhodobo a priebežne sa dopĺňali, kontinuita zaužívaných postupov a pracovných metód bezpečnostných orgánov sa do povojnového obdobia preniesla aj prostredníctvom jednotlivých osôb, zaradených do ich nových organizačných štruktúr.[\[107\]](#)

Záver

Bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny nastal rozsiahly pohyb rôznych skupín obyvateľstva v celej strednej Európe, ktorý vyvolali živelné snahy po hľadaní nového domova, obživy, ale aj široké uplatnenie nútených a násilných migrácií ako prostriedok československej sídelnej politiky. Ich súčasťou bola aj podľa Arburga bezpríkladná migrácia Rómov z východného Slovenska, na ktorú reagovali české orgány prevažne negatívne preberajúc tak prax starších protirómskych opatrení a kontinuita postojov voči tejto kultúrne odlišnej a nežiaducej minorite je nepopierateľná. Živelné i zámerne vyvolané migračné vlny rómskych prisťahovalcov zo Slovenska, ktoré boli spojené „s jejich prekotnou, nesystémovou urbanizáciou“ (podľa N. Pavelčíkovej - pozn. A.J.), či neriešením a odmietaním poskytnúť možnosti na usadenie, ubytovanie množstva pracovných síl sa premietli do problémov a následkov, s ktorými sa podľa českých autorov borí až do súčasnosti nielen rómska minorita ale celá spoločnosť.

Ešte závažnejšie konzekvencie spôsobili opatrenia v závere druhej svetovej vojny a tesne po jej skončení voči Rómom usadeným na okrajoch obcí počas dlhodobého vývoja a koexistencie s majoritou. Vyhnanie Rómov z pôvodných lokalít, ich vytesňovanie zo socio-ekonomického systému obcí, vytvorenie geograficky i sociálno-kultúrne vylúčených a izolovaných, separovaných a segregovaných rómskych osád, v ktorých sa zabrzdlili všetky socio-kultúrne, diferenciacne a civilizačné procesy vôbec prebiehajúce v rómskych komunitách, spustili procesy so všetkými znakmi etnokultúrneho rozkladu, degenerácie morálnych a etických hodnôt, rozkladu vnútro rodinných a vnútro komunitných regulátorov sociálneho správania lokálne endogamných skupín. Tieto osady, limitované aj obmedzeným priestorom sa postupne preľudňovali, so zhoršujúcou sa hygienickou, bytovou kultúrou, s negatívnymi ekologickými a zdravotnými parametrami. Ich totálna segregácia a gettoizácia v súčasnosti je pokračovaním jedného z najhorších protirómskych opatrení pred niekoľkými desaťročiami, ktoré zabránilo Rómom prirodzene sa integrovať do ostatnej spoločnosti od skončenia druhej svetovej vojny.

The Slovak Roma people in Czechoslovakia in 1945 - 1947 (Regulation of the movement and continuity of persecution)

After the end of the Second World War an extensive movement of certain groups of the population began in the entire Central Europe. These evoke spontaneous efforts to find a new home and life, but also a wide implementation of compulsory and forced migration as a tool of the Czechoslovak residential policy. Part of it was also the unprecedented migration of the Roma people to which the Czech organisations reacted mainly negatively; a result of the previous anti-Roma arrangements, but the continuation of attitudes toward this culturally different and undesirable minority is in this instance undeniable. The spontaneous and purposeful migration waves of Roma immigrants from Slovakia, linked to a „rushed system-less urbanisation“ (N. Pavelčíková) and the lack of provisions in terms of accommodation and labour opportunities resulted in problems and consequences with which - according to Czech authors - not only the Roma minority, but the entire society is still struggling.

[\[1\]](#) Najpodrobnejšie NEČAS, Ctibor. *Českoslovenští Romové v letech 1938 - 1945*. Brno : Masarykova univerzita, 1994.

[2] NEČAS, C. *Českoslovenští Romové...*, 1. část.; Tiež NEČAS, C. Evidence československých Cikánů v letech 1922 - 1927. In: *Český lid*, 1986, roč. 73, č. 2, s. 66-71.

[3] NEČAS, C. Materiál o Romech na Slovensku z roku 1924. In: *Historická demografie*, 1998, 22, s. 169-199; Státní archiv (ďalej ŠA) Prešov, fond (ďalej f.) Šarišsko-zemplínska župa 1939 - 1945; HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Šaj pes dovakeras - můžeme se domluvit*. Olomouc : Vydavatelství Univerzity F. Palackého, 1995; LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha : Triáda, 1997; JUROVÁ, Anna. *Rómska problematika 1945 - 1967. Dokumenty*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. 4 zväzky. 1. část.

[4] Informáciu o účasti 1,5 tisíc Rómov v Svobodovej armáde podal policajný inšpektor Jozef Mareš na porade v Zemskom národnom výbore 4. 12. 1945. Národní archiv (NA) Praha, f. Zemský úrad /Sociál., zdrav. a veter. zálež./ 1911 - 1949 ďalej (ZÚ), š. 773, odd. XV-2, km. č. 82/47. Niektoré memoráty aj o odbojových aktivitách Rómov publikoval časopis romistických štúdií *Romano džaniben*, vychádzajúci v Prahe od r. 1994; NOSKOVÁ, Helena. Češi, Slováci a Romové po II. světové válce (Majorita a minorita v zákonech a směrnicích). In: *Romano džaniben*, 2000, roč. 8, č. 3, s. 58-63.

[5] HAIŠMAN, Tomáš. Snahy centrálních orgánů státní správy o řešení tzv. cikánské otázky v českých zemích v letech 1945 až 1947 ve světle tisku. In: *Český lid*, 1989, roč. 76, č. 1, s. 5-10.

[6] NA Praha, f. ZÚ, š. 773, odd. XV-2, km. č. 82/47. Na sociálnom oddelení Zemského národního výboru evidovali požiadavky rómskych žien, ktoré tam boli odoslané, aby vyžiadali ošatenie pre seba a deti. Jeden prípad zaznamenaný s počtom 11 detí - Rómka z obce Drienov okr. Prešov odišla do Prahy s potvrdením MNV.

[7] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*

[8] HAIŠMAN, T. *Snahy centrálních orgánů...*, Policajné správy i spomienky pamätníkov o rabovaní pohraničia veľmi zjednodušene a paušálne pripisovali tieto excesy Rómom. Neskonsolidované pomery počas prebiehajúceho odsunu umožňovali mnohým živlom páchať trestnú činnosť bez adekvátneho postihu.

PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romské obyvatelstvo na Ostravsku 1945 - 1975*. Ostrava, 1999; PAVELČÍKOVÁ, N. Co „konečné řešení“ nevyřešilo. (Romové na Moravě a ve Slezsku v letech 1945 - 1947). In: DVOŘÁK, Tomáš, VLČEK, Radomír, VYKOUPILO, Libor. (Eds.). *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi*. Brno : Matice moravská, 2003. s. 327-336.

PAVELČÍKOVÁ, N. Vliv poválečných migrací a urbanizace na možnosti integrace Romů. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, KOCIAN, Jiří, KOKOŠKA, Stanislav (Eds.). *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 2005. s. 23-30; DVOŘÁK, Tomáš. Regulace pohybu obyvatelstva po roce 1945 a Romové. Kontinuita nebo nové trendy ? In: *Milý Bore...*, s. 321-325; ARBURG, Adrian von. Tak či onak. Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích. In: *Soudobé dějiny*, 2003, roč. 10, č. 3, s. 253-292.

[9] PAPE, Markus. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha : G plus G, 1997, s. 165-168.

[10] NA Praha, f. ZÚ 1911 - 1949, š. 773, odd. XV-2, km. č. 82/47.

[11] NA Praha, f. ZÚ 1911 - 1949, š. 773, odd. XV-2, km. č. 82/47.

[12] NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče 1941 - 1951 (ďalej MPSP), š. 400, sig. 2249. (ide o obal spisov tematicky uložených spolu). Aj Pavelčíková uvádza akýsi rozsiahly „nájazd“ kočovných

rómskych skupín, ktoré sa snažili dostať do pohraničia či cez hranice smerom na západ. PAVELČÍKOVÁ, N. Co „konečné řešení... .

[13] Išlo o sťažnosť z Opavy, okrem iných pripomínajúcich riešenie za nemeckej okupácie. NA Praha, f. MPSP 1941 - 1951, š. 400, sig. 2249.

[14] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sig. 2249.

[15] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sig. 2249.

[16] Cikánský problém. (K. R.). In: *Bezpečnost*, 1946, č. 1, s. 194-200; PAVELČÍKOVÁ, N. Co „konečné řešení“... .

[17] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sig. 2249.

[18] Tu odkazoval na prácu „Dítě nad propastí, výchova a vzdělání potulných a cikánských dětí“. NA Praha, f. MPSP, š. 400, sig. 2249. Osobnou tragédiou Štampacha sa stalo stotožňovanie jeho postojov s aktuálnou potrebou žiadaných názorov dobových a režimových (dokladajú to tiež materiály z rokovania vo Zväze spisovateľov v roku 1953). JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, 2. zv.

[19] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, 2. zv. Bývalý kolega F. Štampacha, významný český pedagóg M. Cipro spomína na povojnový postih Štampacha kvôli funkcii a názorom, ktoré získal a zastával počas Protektorátu. CIPRO, Miroslav. Úvaha o výchově sociálně handicapovaných skupin. In: *Rómovia a sociálna pedagogika aplikovaná do podmienok materských a základných škôl*. Pracovný zborník na medzinárodnom seminári, Levoča 7. - 9. 6. 2001.

[20] Na týchto poradách sa opakovane uvádzalo nesprávne tvrdenie, že počet Cigánov sa oproti vojnovému obdobiu zdvojnásobil prílivom cudzích, najmä balkánskych skupín. Komparácia so spomínanými medzivojnovými policajnými súpismi a evidenciami pre Kriminálnu ústredňu MV to jednoznačne vyvracia. C. Nečas spolu zhodne s E. Horváthovou predpokladali, že počas vojnového obdobia žilo na území Slovenska okolo sto tisíc Rómov, ak sa zohľadnia aj početné prírastky. Možno tu tiež poznamenať, že Krajský úrad vydal 2. novembra 1938 výnos, v intenciách ktorého mali byť Cigáni vytlačení na územia, ktoré sa mali odstúpiť Maďarsku. Pritom samotné južné Slovensko bolo osídlené značným podielom Rómov a časti Rómov sa upieralo štátne občianstvo. Podľa súpisu obyvateľstva Slovenskej republiky k 31. 12. 1938 žilo na jej území 26 265 obyvateľov cigánskej národnosti (kritéria posúdenia nie sú jasné - pozn. A.J.) Pozri Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a Prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku. ŠŠÚ Bratislava, 1939. V roku 1940 po vydaní vyhlášky o definícii Cigána (pôvod po oboch rodičoch, vyhybanie sa práci) v cene z decembra v časti národnosť prítomného obyvateľstva bolo vykázaných 38 333 osôb cigánskej národnosti. Pozri Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu, roč.1, 1946, č. 1. Znamená to, že v roku 1945 sa na Slovensku nachádzali Rómovia aj na znovu pripojenom území a zdrojom migrácií do Čiech boli predovšetkým Rómovia zo Slovenska. Pripomína to aj N. Pavelčíková vo svojich príspevkoch.

[21] Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu, roč.1, 1946, č. 1. Záznam z porady konanej na Ministerstve sociálnej starostlivosti 10. 9. 1946. V tom čase sa hromadili sťažnosti z viacerých okresov na zdravotné problémy, hygienické - výskyt trachomu v Kladne, krádeže v Českej Lípe a i. Uložené pod sig. 2249, š. 400, f. MPSP; DVOŘÁK, T. *Regulace pohybu obyvatelstva...*, pripomína paušálne predsudky voči Rómom bez opodstatnenia, v množstve útokov proti nim slúžili ako obetný baránok bez právnej ochrany.

[22] HAIŠMAN, T. Romové v Československu v letech 1945 - 1967. Vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In: *Romové v České republice*. Praha : Socioklub, 1999, s. 137-183.

[23] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sig. 2249. Záznam z porady konanej na Ministerstve sociálnej starostlivosti 10. 9. 1946.

[24] Neschopnosť či neochotu riešiť bytovú situáciu početných rómskych skupín potvrdzujú neskoršie prieskumy vo veľkých podnikoch na zač. 50. rokov, tiež regionálne výskumy. Napr. PAVELČÍKOVÁ, N. Romové na Vítkovsku a Hlučínsku v prvni polovine padesiatych let. In: *Vlastivědne listy* 22, seš. 1/1996, s. 7-11. Autorka v novších príspevkoch „obhajuje“ české orgány tým, že zrejme nepočítali s premiestňovaním rodinných príslušníkov rómskych pracovných síl zo Slovenska za svojimi živiteľmi.

[25] Zverejnila ho *Lidová demokracie*, 18. 9. 1946. Projekt trojstupňového systému táborov nebol predložený na porade 10. sept., ako to uvádza T. Haišman. Pozri HAIŠMAN, T. *Snahy centrálných orgánů*

[26] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sig. 2249.

[27] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sig. 2249. Na cintoríne v Miroticich sú pochovaní mŕtvi z tábora Lety; Pozri PAPE, M. *A nikdo vám nebude ...* .

[28] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sign. 2249; Tiež NA Praha, f. ZÚ, š. 773.

[29] PAVELČÍKOVÁ, N. *Co „konečné řešení“ ...* . Pripomenúť však treba aj medzivojnové evidencie a súpisy Rómov v ČSR, ktoré jednoznačne vyvracajú tieto dobové názory.

[30] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sig. 2249; Tiež PAPE, M. *A nikdo vám nebude...*, s. 154-159.

[31] Opäť sa nastoľovala otázka odsunu Rómov z Mariánskych Lázní, Karlovych Varov, Rómovia českej, slovenskej, poľskej a maďarskej národnosti spôsobovali údajne množstvo neprístoynosti v okrese Žamberk, kde pracovali v Rokytnici na lesných prácach. NA Praha, f. MPSP, š. 400, sign. 2249.

[32] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sign. 2249, Zpráva o porade 16. 1. 1947 na Riaditeľstve národnej bezpečnosti, korešpondencia medzi Úradom ochrany práce a Ministerstvom sociálnej starostlivosti z 13. 2. 1947.

[33] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sign. 2249, Prípis Kriminálnej ústredni z 1. 3. 1947.

[34] NA Praha, f. MPSP, š. 400, sign. 2249, Cikáni - nutná opatření. Usmernenie podriadených orgánov z 21. 1. 1947.

Arburg, A. von uvádza schôdzu bezpečnostných referentov z 11. 3. 1947, na ktorej sa otvorene navrhovalo „odstrčení“ tých Rómov, ktorí nepreukážu československé štátne občianstvo, najmä do Maďarska, ak tieto hranice nie sú ešte dokonale strážené. Arburg, A. von. *Tak či onak...* .

[35] NA Praha, f. MPSP, š. 400, f. Úrad predsedníctva vlády (ďalej ÚPV), š. 1163; JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, 1. zväzok.

[36] NA Praha, f. MPSP, š. 400, f. ÚPV, š. 1163; JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*

[37] NA Praha, f. MPSP, š. 400, f. ÚPV, š. 1163; JUROVÁ, A. *Rómska problematika...* . Je tu priložený článok od J. Mareša: „Cikáni musí pracovat“, In: *Kriminalistika*, roč. 2, č. 2, s. 33-37.

[38] NA Praha, f. MPSP, š. 400.

[39] NA Praha, f. MPSP, š. 400.

[40] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, 1 zv. Na základe svojich regionálnych výskumov na Ostravsku pokladá súpis N. Pavelčíková za fiasko, lebo evidoval usadených a zamestnaných Rómov a potulní vrah unikli zo súpisu napr. presunom na Slovensko. Súpis bol celoštátny a na Slovensku prebiehal až do začiatku roka 1948. V jeseni sa evidencia doplňovala a pokračovali kontroly rôznych ambulantských podnikov a živností v Čechách. Okrem toho treba zdôrazniť, že súpis sa podľa interných smerníc MV týkal všetkých Cigánov v štáte. Aj T. Dvořák potvrdzuje, že evidencia všetkých Rómov v ČSR sa stavala konštantou riešenia rómskej problematiky už od predvojnového obdobia s cieľom ich zaradenia do trvalého pracovného procesu.

[41] Bližšie NEČAS, C. *Českoslovenští Romové...*; NEČAS, C. *Evidence československých Cikánů...*, s. 66-71; NEČAS, C. Štatistické výsledky o cigánskej populácii z r. 1924 na východnom Slovensku. In: *Historica carpatica* 20/1989, s. 213-224; NEČAS, C. Materiál o Romech na Slovensku z roku 1924. In: *Historická demografie* 22/1998, s. 169-199.

[42] NEČAS, C. *Materiál o Romech...* .

[43] Porovnaj pramene v poznámke 41.

[44] HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Šaj pes dovakeras...*; LACKOVÁ, E. *Narodila jsem se...* .

[45] Mnohé rodiny sa museli živiť viacerými spôsobmi popri remesle, ženy bežne slúžili u sedliakov alebo žobrali. Skutočnosť, že rodiny boli nútené žiť zo dňa na deň, „návyk“ pracovať len niekedy, potvrdili výskumy u Rómov presťahovaných do českého pohraničia a priemyselných miest z pôvodného slovenského prostredia. DAVIDOVÁ, Eva. Směry adaptace, asimilace či společenské integrace cikánského - romského obyvateľstva v pohraničnom meste. In: *Zpravodaj KSVI*, 1987; HAIŠMAN, T. K problematice způsobu života a kultúry cikánského obyvateľstva v průmyslovom meste /Kladno/. In: *Zpravodaj KSVI*, 1988. a i.

[46] Pozri NEČAS, C. najpodrobnejšie Českoslovenští Romové; KAMENEC, Ivan - práce o holokauste Židov na Slovensku. Porovnanie ukazuje, podľa neho, že pri perzekúcii Rómov od začiatku išlo omnoho viac o rasové momenty než u Židov, kde zohrávali svoju úlohu stránky náboženská, majetková, vzdelanostná. Pozri Neznámy holokaust. Praha, 1995.

[47] VARINSKÝ, Vladimír. Tri etapy nútených prác na Slovensku v rokoch 1941 - 1953. In: BARNOVSKÝ, Michal. (Ed.). *Od diktatúry k diktatúre*. Bratislava : Veda, 1995, s. 133-141; VARINSKÝ, V. *Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941 - 1953*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004. Archívne pramene v štátnom archíve Prešov, týkajúce sa pracovných táborov na stavbe trate Prešov - Strážske, obsahujú množstvo žiadostí obecných úradov i súkromných podnikateľov o uvoľnenie Rómov, ktorí pre nich vykonávali rôzne potrebné práce pre obce či pri podnikaní. Do tábora na Petiči pri Hanušovciach boli tiež odvezení Rómovia z Kapušian pri Prešove, ktorých zamestnávala tá istá stavebná firma ako v pracovných táboroch.

Obecné úrady ešte v lete 1944 upozorňovali na množstvo pracovných príležitostí pre Rómov, ktoré vzniknú pri regulačných prácach na rieke Latorica. Štátny archív (ďalej ŠA) Košice, f. Štátne zastupiteľstvo Michalovce 1939 - 1945 (ďalej ŠZ MI).

[48] V procese stupňujúcej sa rómskej perzekúcie ľudáckym režimom, keď sa umožnili oprávnené i vymyslené sťažnosti na vzrastajúci počet Rómov a ich parazitný spôsob života s návrhmi na obmedzenie ich pohybu, ich vypovedanie či dokonca vystahovanie všetkých mimo územia Slovenska, pripravoval sa

osobitný zákon o tzv. asociálnych osobách, v zmysle ktorého bolo možno za asociála vyhlásiť každú osobu nad 18 rokov, „ktorá je cigánskej rasy a svojím spôsobom života - i keď je usadená - je na obťaž svojho občianskeho prostredia“. NEČAS, C. *Českoslovenští Romové...*, s. 152-153. Tento návrh však zapadol v procese zdĺhavých konaní podobne ako pripravovaný osobitný zákon o potulujúcich Cigánoch a tulákoch.

[49] Pozri práce Nečasa, C. týkajúce sa holokaustu Rómov; GECELOVSKÝ, Vladimír. *Rómovia na Gemeri do roku 1945*. Rožňava, 1990.

[50] V priebehu roku 2000 sa jedným z nových spôsobov perzekúcie Rómov v SR stali mediálne útoky spochybňujúce legálny trvalý pobyt Rómov v jednotlivých obciach a spoločnosti boli prezentované informácie o nelegálne vzniknutých osadách (a to práve takých, kde historické reálie ich vývoja minimálne za 100 rokov sú známe - pozn. A. J.), napr. Letanovce boli násilne premiestnené už pred vojnou. JUROVÁ, A. Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde. („Nelegálne osady“). In: *Človek a spoločnosť*, 2002, roč. 5, č. 4. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/4-2002/jurova.html>; JUROVÁ, A. Niekoľko poznámok k otázkam rómskych osád (Kauza Letanovce). In: *Človek a spoločnosť*, 2001, roč. 4, č. 1. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/1-2003/jurova.html>.

[51] Monitoring rómskych osád v okresoch Bardejov a Prešov, realizovaný v r. 1999 - 2000 Katedrou kultúrnej a sociálnej antropológie Západočeskej univerzity Plzeň, Indologickým ústavom FF Univerzity Karlovej Praha, Nadáciou Info Roma Bratislava.

[52] NEČAS, C. *Českoslovenští Romové...*, s. 153, tiež s. 156-160. Najnovšie K. Janas (Romano džaniben 2003/jevend).

[53] HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Šaj pes dovakeras...* . Tiež HÜBSCHMANNOVÁ, M. - 2 kapitoly v rozsiahlom kompendiu zhrňajúcom poznatky o rómskom etniku Romové v ČR. Praha, 1999; BERNASOVSKÝ, Ivan - rozsiahla literatúra o antropológickom výskume na východnom Slovensku.

[54] NEČAS, C. *Českoslovenští Romové...*, s. 153-156; LACKOVÁ, E. *Narodila jsem se...*; GECELOVSKÝ, V. *Rómovia na Gemeri...* .

[55] Viaceré články v dobovej tlači informovali o hromadných úmrtiach v rómskych táboroch. Pozri JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, 1. zväzok.

[56] Už v marci 1945 došlo k zabitiu Róma v osade Veľká Ida, keď tamojší „milicisti“, „milicionári“ svojvoľne použili zbraň pri hľadaní ukradnutej vojenskej blúzy patriacej sovietskemu vojakovi.

Prihraničná oblasť Kráľovského Chlmca sa nadhlo stala centrom nielen prevádzania ľudí z Podkarpatskej Rusi, ktorí chceli vycestovať za prácou do Čiech, ale aj oblasťou, kde „operovala“ cigánska tlupa Štefana Cicu a spol. pri páchaní rozsiahlych krádeží v obciach okresu, ktorej „zisky“ sa pašovali do Maďarska aj predávali v tamojšom hostinci (nerómskom). ŠA Košice, f. Krajský súd v Košiciach (1525)1872 - 1949 (ďalej KS), š. 493, 501, 504.

[57] LACKOVÁ, E. *Narodila jsem se...* . Niektoré memoráty publikované v Romano džaniben, časopise romistických štúdií. Praha. Napr. rozsiahly elaborát rukopisu zážitkov z 2. svetovej vojny v r. 1941 - 1943 v Sovietskom zväze čatára J. Čonku. ŠA Levoča, f. B 10/3, š. 1.; HÜBSCHMANNOVÁ, M. „Po Židoch Cigáni“. *Svědectví Romů ze Slovenska 1939 - 1945*. I. díl. Praha : Triáda, 2005.

[58] Pojmy cigánska národnosť, občania cigánskej národnosti, ako prejav uvedomovania si svojej etnickej odlišnosti i vnímania tejto odlišnosti, sa vyskytujú v prameňoch po celé povojnové obdobie, až do nastolenia kurzu násilnej socialistickej asimilácie.

[59] Napr. HÜBSCHMANNOVÁ, M. „Po Židoch Cigáni“..., LACKOVÁ, E. *Narodila jsem se...*; HORVÁTHOVÁ, Emília. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava : SPN, 1964.

[60] Sťažnosti ZNV v Prahe už počas roku 1945.

[61] Pozri JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, 1 zväzok, s. 32-33, 35.

[62] *Východoslovenská Pravda*, 12. mája 1945, s. 2.

[63] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, s. 29-30.

[64] Ako výstražný výklad mala slúžiť tiež bývalá nemecká obec Chvojnica v okrese Prievidza, totálne zdevastovaná Rómami. JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, s. 63-66.

[65] NA Praha, f. ÚPV 1945 - 1959, š. 3409, zn. 257. Tiež materiály vo fondoch Krajských národných výborov (ďalej KNV) v štátnych archívoch.

[66] Dekrét prezidenta republiky č. 88/1945 Zb. z. n. o mobilizácii pracovných síl.

[67] Zákon č. 52/1935 Zb. z. n. o boji proti nepohodlným cudzincom.

[68] ŠA Košice, f. Okresný národný výbor (ďalej ONV) (Okresná správna komisia, ďalej OSK) Moldava nad Bodvou 1945 - 1960, š. 1, č. sp. 245 prez.

[69] ŠA Košice, f. ONV (OSK) Moldava nad Bodvou 1945 - 1960, š. 1, č. sp. 245 prez.

[70] Len na východnom Slovensku sa perzekúcia a vyhánanie Rómov z obcí aj po roku 1945 potvrdili v obciach Richnava, Trstené n/Hornádom, Rybník, Batizovce, Spišské Bystré, Holomnica, Toporec, Rakúsy, Kecerovské Pekľany, Kechnec, Turňa, Nižný Medzev, Moldava nad Bodvou, Slanec, Trebišov. NA Praha, f. ÚPV 1945 - 1959, š. 3409, zn. 257.

[71] JUROVÁ, A. *Rómska problematika ...*, s. 28-29.

[72] JUROVÁ, A. *Rómska problematika ...*, s. 33-35.

[73] JUROVÁ, A. *Rómska problematika ...*, s. 33-35.

[74] JUROVÁ, A. *Rómska problematika ...*, s. 37-38.

[75] JUROVÁ, A. *Rómska problematika ...*, s. 39-42.

[76] JUROVÁ, A. *Rómska problematika ...*, s. 43-44.

[77] JUROVÁ, A. *Rómska problematika ...*, s. 46-51.

[78] JUROVÁ, A. *Rómska problematika ...*, s. 56-57. Pozri tiež JUROVÁ, A. *Historický vývoj rómskych osád ...*

[79] Podľa spomienok E. Lackovej - LACKOVÁ, E. *Narodila jsem se... .*

[80] JUROVÁ, A. *Rómska problematika ...*, s. 30.

[81] JUROVÁ, A. *Rómska problematika ...*, s. 31.

[82] Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (ďalej A MV SR) Levoča, Zbierka denných rozkazov r. 1945, č. 1363/1945.

[83] A MV SR Levoča, f. Povereníctvo vnútra (ďalej PV) - odbor BK (1945 - 1949), š. 1, i.č. 1.

[84] ŠA Prešov, f. Okresný národný výbor (ďalej ONV) v Prešove (1945 - 1948), š. 16, č. sp. 22145/46.

[85] VARINSKÝ, V. *Tábory nútenej práce...*; A MV SR Levoča, f. PV - Odbor BK (1945 - 1949); Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. PV - Pracovné tábory (ďalej PT) (1945 - 1950). Autori publikácie Zločiny komunizmu uvádzajú vyššie počty zaraďovaných osôb, avšak vo vzťahu k Rómom sa takisto stotožňujú s dobovým vnímaním ich údajnej asociálnosti.

[86] Všetky okresné národné výbory a okresné správne komisie mali predkladať zoznamy „cigánov a osobitne cigániek“, ktorých už predtým mali viesť v „patrnosti“. A MV Levoča, f. PV - Odbor BK (1945 - 1949), š. 1, i.č. 1. SNA Bratislava, f. PV - PT (1945 - 1950), š. 21, č. sp. 5, 8, 10, 36.

[87] *Východoslovenská Pravda*, 7. 6. 1946, s. 2.

[88] SNA Bratislava, f. Povereníctvo informácií a osvety (ďalej PIaO) (1945 - 1952), š. 43, č. sp. 8500/46. Žiadalo o vyjadrenie k ich škodlivej činnosti, či sa zmiernila alebo vzrástla, charakteristiku a „posúdenie ich zlých vlastností a zhodnotenie, v ktorých krajoch sa dejú najväčšie neprístojnosti“.

[89] SNA Bratislava, f. PIaO, š. 43, č. sp. 8500/46.

[90] Išlo o varovný príklad zdevastovanej obce Chvojnica okr. Prievidza. Poznámka 64.

[91] SNA Bratislava, f. PIaO, š. 43, č. sp. 8500/46.

[92] SNA Bratislava, f. PIaO, š. 43, č. sp. 8500/46.

[93] SNA Bratislava, f. PIaO, š. 43, č. sp. 8500/46. Najnovšie výskumy českých autorov dokumentujú, že v kontexte migrácií, presídľovacích procesov, odsunov istých skupín obyvateľov, z medzinárodného hľadiska mala rómska problematika po druhej svetovej vojne nulový význam. Pozri bližšie DVOŘÁK, T. *Regulace pohybu obyvatelstva...*, ARBURG, A. von. *Tak či onak... .*

[94] SNA Bratislava, f. PIaO, š. 43, č. sp. 8500/46.

[95] Nepochybne by to znamenalo ďalší veľmi rozsiahly zásah do osobných práv slobody pohybu, pobytu, ktoré obmedzovali všetky predtým prijaté normy.; NA Praha, f. MPSP (1941 - 1951), š. 400, sig. 2249.

[96] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, s. 68 - 71. Asociálne osoby z okr. Královský Chlmec mali byť dodané do 20. 4. do Ústi nad Oravou, v ostatných okresoch sa akcia mala ukončiť do 10. 5.

[97] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, s. 68 - 71. Českí autori taktiež pripomínajú časté využívanie prez. dekrétu č. 88/1945 Zb. na zákroky proti Rómom.

[98] SNA Bratislava, f. PV - Národné výbory (ďalej NV) (1945 - 1948), š. 550, č. sp. 3196. SNA Bratislava, f. PV - legislatívny odbor (1947 - 1948), š. 25, č. sp. III/A-3-597/12-1947.

[99] SNA Bratislava, f. PV - NV (1945 - 1948), š. 550, č. sp. 3165.

[100] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, s. 31-32.

[101] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, s. 58-59

[102] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, s. 60-61.

[103] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, s. 62.

[104] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, s. 79-81.

[105] JUROVÁ, A. *Rómska problematika...*, s. 81-82. Povereníctvo sociálnej starostlivosti oznámilo PV stiahnutie návrhu vládneho uznesenia o táborovom sústreďovaní Rómov svojim prípisom 6. 8. 1947, keď už bola vydaná vyhláška MV na vykonanie súpisu.

[106] MAREŠ, J. Několik dat o cikánech. In: *Kriminalistika*, 1948 roč. 3. NEČAS, C. *Holocaust českých Romů*. Praha, 1999. NA Praha, f. Ministerstvo vnitra - Nosek. Tajná správa Kriminálnej ústredne ministromi.

[107] PAVELČÍKOVÁ, N. Co „konečné řešení“... . MAREŠ, J. „Cikáni musí pracovat“, In: *Kriminalistika*, roč. 2., č. 2, s. 33-37. Autor článku je označený ako prvotriedny expert na danú problematiku.